

LA MEMÒRIA DELS QUI NO TENIEN VEU

Història oral de la Guerra Civil

Pau Salat Batet

Paraules clau: història, Guerra Civil, memòria oral.

Resum: Aquest treball conté una petita pinzellada històrica sobre la Guerra Civil a Valls, a partir dels records personals i la memòria oral d'algun dels seus protagonistes. Així, s'han seleccionat 9 testimonis directes que van viure de primera mà la Guerra Civil i que per tant guarden records d'excepció.

A partir de les seves vivències, de les anècdotes i dels seus records, s'ha fet un buidat del que els protagonistes expliquen sobre cada un dels següents apartats: esclat de la guerra, aldarulls, assassinats i afusellaments, bombardejos, refugis, hospitals de sang i ferits, el front, la Lleua del Biberó, la gana i la misèria durant la guerra, l'acabament de la guerra, l'exili i els camps de concentració, la repressió i la postguerra.

Per complementar la recerca, s'hi han inserit documents i fotografies dels seus arxius personals i, finalment, en un annex hi trobem les transcripcions de totes les entrevistes i converses mantingudes.

Abstract: This project gives an insight on the Civil War in Valls, based on the personal remembrance and oral memories of some of its protagonists. 9 direct witnesses were chosen – all of them having suffered the Civil War in first person, therefore with exceptional memories to share.

Starting from the protagonists' experiences, anecdotes and memories, there is an approach to what the protagonists explain on the following points: war outbreak, rioting, killings and shootings,

bombings, shelters, the wounded, the battlefield, the “baby bottle” conscription, famine and poverty during the war, the end of the war, exile and concentration camps, the subsequent repression, and the post-war period.

Some documents and pictures of their personal archives have been included in order to enhance the research. In a separate appendix we will find the transcriptions of all the interviews and conversations held during the elaboration of the project.

0. Introducció

La Guerra Civil va ser un esdeveniment que va marcar la vida de moltes persones i que ho continua fent a través de l'herència i de les generacions. D'aquells anys, el nostre país en té una extensa literatura que recull molts pensaments i records de la tragèdia que es va viure. Jo em vull afegir a aquesta llista, però basant-me en el record de persones que van viure la guerra a la ciutat on jo vaig néixer i on jo visc, Valls.

El record que en conserven les persones grans que van sobreviure la guerra i al pas del temps són un tresor valuós que cada dia que passa es perd. La importància per a la història de la Guerra Civil, per a moltes persones que encara viuen i per al nostre país és massa gran perquè la deixem perdre i no fem els esforços suficients perquè els nostres avis i àvies mantinguin viva la flama dels temors, frustracions i esperances, pors i alegries i també vivències que van patir durant la Guerra Civil.

Crec que encara queda molt per parlar de la Guerra Civil espanyola, tot i que hi ha molts llibres escrits, encara ens queda a les generacions actuals escoltar la pròpia veu de les persones que van viure aquells tràgics anys, el seu relat, malgrat estigui enterbolit pel pas del temps i la vida, per evitar en el futur situacions com les que relatem en aquest treball.

Malauradament, el meu avi ja no pot explicar-me avui el record que ell en tenia de la guerra, perquè va morir el 2004, però en guardo i recordo molts detalls que m'explicava, ja que va formar part de la Lleua del Biberó, nascuts entre els anys 1920 i 1921, i que foren cridats durant els anys que va durar el conflicte i fins a la retirada republicana cap al nord. Ell fou un dels que passà uns dies en un camp de concentració i encara en guardem un carnet i d'altres detalls.

També vull retre-li un petit homenatge i a tots els que com ell anaren a lluitar per defensar el que creien, motiu pel qual he fet aquest treball de recerca.

I. La Guerra Civil a Valls

El 18 de juliol de 1936 les emissores de ràdio anunciaven moviments de l'exèrcit al Marroc, moviments dirigits contra del govern de la República. Aquesta notícia va animar les persones de dretes, majoritàriament joves de l'Agrupació Social Tradicionalista de Valls, a fer un intent a Valls d'unir esforços per afegir-se a la revolta. Per aquest fet es van reunir prop de 300 persones el dia 19 de juliol. Aquest primer intent

va fracassar i Valls es va mantenir fidel a la República. Una figura destacada d'aquest moviment va ser Tomàs Caylà, cap regional de la comunitat tradicionalista.

El dilluns dia 20 de juliol va començar una vaga general quan ja se sabia que, a Barcelona, la revolta militar havia fracassat. El 22 de juliol es mobilitzava l'Ajuntament i va crear un comitè local antifeixista. Durant aquests dies diferents grups armats de la ciutat es van dedicar a destruir, cremar i assaltar totes les esglésies i convents. Així, doncs, es va cremar el retaule major de l'església de Sant Joan i es van enderrocar els convents de les Mínimes del Pati i de les Carmelites del Portal Nou. Va ser el període dels assassinats de persones de dretes. Durant el mes d'agost van continuar les morts entre capellans, monges i persones significades de la vida local.

Durant el juliol, sota les ordres del Comitè Local Antifeixista es van establir controls a les sortides i entrades de la ciutat, i es van instaurar els salconduits per entrar i sortir. Va ser l'època en què es van mobilitzar els joves pertanyents a les lleves del 1934 i 1935, es van confiscar i col·lectivitzar béns privats com ara vehicles i edificis així com maquinària.

A partir de l'octubre de 1936, començà el curs escolar amb els mestres desafectes a la República destituïts, i apareix el primer setmanari de guerra, *Acció Sindical*, que va durar fins el mes de gener de 1939.

El mateix mes d'octubre es va constituir el nou ajuntament i va ser escollit com a alcalde Josep Piñás i Serra. En aquest període l'Ajuntament canvia alguns noms de carrers de la ciutat.¹ Durant aquell hivern, i per la manca de recursos econòmics a l'Ajuntament, es van establir una sèrie d'impostos amb la finalitat d'augmentar els ingressos públics per fer front a contingències derivades de la guerra.²

El 18 de novembre de 1937 es va fer el nomenament d'un nou ajuntament presidit per Joan Plana Tondo que va reduir la representació dels partits polítics a tres: ERC,³ CNT⁴ i UGT,⁵ atès que el POUM⁶ havia quedat il·legalitzat pels fets de maig de 1937.⁷

L'1 de maig de 1937 el Consell Superior de Guerra de Catalunya decretà la instal·lació d'un hospital de sang a Valls. Amb aquesta finalitat, es va adequar l'edifici

¹ Per exemple, carrer Sant Antoni per Lina Ódena, carrer de la Cort per Bonaventura Durruti, raval del Carme per raval de Lenin, carrer Sant Francesc per Sis d'Octubre... (*Valls i la seva Història*, volum 5).

² Impost sobre l'estada a les fondes, l'impost sobre el vi, la carn, les ametlles, etc.

³ Esquerra Republicana de Catalunya.

⁴ Confederació Nacional de Treballadors.

⁵ Unió General de Treballadors.

⁶ Partit Obrer Unificat Marxista.

⁷ Es produïren enfrontaments armats arreu de Catalunya entre dos blocs de partits: d'una banda, el PSUC i la CNT; i de l'altra, la FAI i la CNT amb el POUM. El primer bloc volia restituir el poder polític de la Generalitat de forma total i prioritzar la victòria militar; el segon bloc volia dur a terme transformacions i revolucions socials i polítiques iniciades, i que creien que els durien a la victòria.

que fins l'esclat de la guerra havien ocupat les Germanetes dels Pobres, cosa que costa 50.000 pessetes, els vells que hi residien varen ser traslladats als baixos del Pío Hospital, a la plaça de Sant Francesc. L'Hospital de Sang acollí moltes noies vallenques com a infermeres després d'un breu curs de formació impartit pel doctor vallenc Ignasi Sarró, entre d'altres. La primera remesa de ferits va procedir del front d'Aragó.

Cal dir que Valls disposava d'un camp d'aviació situat a la carretera de Barcelona que disposava de dues pistes d'aterratge de 1.400 metres cada una d'elles, i que va ser un aeròdrom ubicat dins la xarxa d'aeròdroms de la tercera regió aèria amb seu central a Barcelona. Va ser bombardejat diverses vegades per la Legió Còndor, en un dia es van arribar a llençar sobre el camp d'aviació de Valls fins a 180 bombes.

Per a la protecció dels civils es van construir diferents refugis antiaeris per la ciutat, on hi van col·laborar nombrosos civils en la seva construcció.

L'acabament de la guerra a Valls el va marcar l'entrada de les tropes de Franco per la carretera de Montblanc el dia 14 de gener de 1939. Poques hores abans les tropes republicanes havien destruït els ponts de la carretera de Lleida, el de la carretera de Tarragona, i el de Sant Francesc i el de la carretera d'Alcover.

També les tropes republicanes en retirada van bombardejar la ciutat i van causar diversos morts i ferits civils. A partir d'aquest moment s'iniciava la postguerra i el període franquista a la ciutat.

2. Història i memòria contra l'oblit. La memòria oral

La memòria oral tracta d'unir, d'una banda, la memòria recent de les persones i lligar-la amb la història contemporània més recent, per preservar els fets viscuts i significatius per a cada persona i també de forma col·lectiva, de l'oblit i la desaparició deguda al pas del temps i a les imposicions de la biologia. La memòria oral té molta importància en la preservació de la història de la nostra societat més recent, ens ajuda a veure el que hem estat i el que haguéssim pogut ser o som, a través de les realitats de cada persona individualment, o bé col·lectivament.

La memòria oral o biogràfica es basa en el fet d'explicar la vida per part de les persones entrevistades que relaten allò viscut en un període concret del temps; en el meu cas, la Guerra Civil espanyola i la postguerra. Es tracta d'una visió personal i subjectiva dels fets viscuts per cadascú, modificats, a la baixa o a l'escreix, pel pas del temps i la trajectòria de la vida de cada persona. Per tant, la memòria oral es pren com un fet subjectiu, però inclosa en un procés històric contrastable que ens ajuda a compondre la nostra recent història.

Moltes de les persones que s'entrevisten són persones anònimes que mai han pensat en explicar formalment la seva memòria personal i històrica i encara molt menys escriure unes memòries de la seva vida, però en ser demanades de participar en un projecte de memòria oral solen fer-ho de manera activa, sovint es prepara l'entrevista abans que es produeixi, tot i que sovint, l'entrevistat creu que no té cap interès la seva vida particular.

El treball de la memòria oral de la Guerra Civil espanyola és interessant perquè marca un important canvi en la vida de les persones, hi ha un abans, un mentre i un després de la Guerra Civil. Cal tenir present que Valls mai va ser front de guerra i els bombardejos van ser més aviat limitats. Així, doncs, la guerra és percebuda de manera diferent a les ciutats i pobles on hi havia fronts o bombardejos constants. Aquí, a Valls, la guerra es va patir per les restriccions, les sirenes, les notícies del front i les dels familiars, etc. El final de la guerra està marcat per l'època del racionament, l'estraperlo, la dictadura, els judicis, la repressió, la reconstrucció de la ciutat, la represa econòmica, el retrobament, etc.

3. Metodologia de treball

Per a la realització del treball m'he basat en les orientacions contingudes a *Eines per a treballs de memòria oral* (BERNAL, D. i CORBALÁN, J.), que segueix els següents passos:

1. Elecció de l'àmbit de treball.
2. En aquest cas, com ja he dit a la introducció l'àmbit de treball, és el període històric de la Guerra Civil espanyola i la postguerra.
3. Recerca prèvia.

Em va caldre documentar els fets ocorreguts durant la Guerra Civil a Valls, a Catalunya i a l'Estat espanyol, i vaig fer un relat breu dels grans fets històrics que van condicionar la Guerra Civil.

4. Pla de treball.

4.1 L'entrevista com a mètode per obtenir informació:

Vaig optar per utilitzar l'entrevista directa amb persones que van viure la Guerra Civil amb la finalitat d'obtenir informació de la memòria oral durant aquest període i poder-ho aprofitar i contrastar amb els diferents informants.

4.2 Preparació de l'entrevista:

Calia seleccionar el tipus d'entrevista que faria, per això vaig escollir fer entrevistes individuals, i vaig recollir les experiències de vida de cada informant sobre la Guerra Civil i la postguerra. Les entrevistes seran dirigides a partir d'un qüestionari previ que porto anotat amb la finalitat que sempre segueixi el mateix fil argumental.

4.3 Selecció dels informants:

Els informants han estat seleccionats a partir de coneguts, familiars o per la bibliografia que hi ha a Valls sobre aquest tema. La condició era que havien d'haver viscut la guerra ja sigui al front o a la ciutat a la rereguarda, però que conservessin un record més o menys fiable.

4.4 Elaboració del qüestionari:

El qüestionari a fer a les diferents persones entrevistades el vaig elaborar a partir de la bibliografia i he afegit aquelles preguntes que jo creia que eren d'interès per al treball.

El qüestionari utilitzat conté preguntes sobre les vicissituds vitals de la persona, amb la finalitat d'emmarcar el personatge i després conté preguntes relatives a la seva vivència durant la guerra.

4.5 Guió de l'entrevista:

Nom i cognoms.

Edat.

Biografia.

- On va néixer?
- D'on eren els seus pares?
- Quants germans té?
- On ha viscut?

Sobre la Guerra Civil:

- Com la va viure?
- On era quan va esclatar la Guerra Civil el 18 de juliol de 1936?
- Què recorda d'aquell dia?
- Què va succeir al poble: morts, persecucions, festes, incautacions, saquejos, incendis...
- Va ser al front o a la rereguarda?
- Si era al front, quan va ser mobilitzat? On va fer la instrucció? On va entrar en combat? A quin règim i a quina divisió estava? Quins eren els seus caps militars?
- Quines poblacions i quins fronts va recórrer al llarg de la guerra? En quines batalles va ser present? On era quan va acabar la guerra? Què li va passar quan va acabar? El van tancar en un camp?, durant quant de temps? En quin?
- Quines condicions hi havia? Quan en va sortir?
- Com es va trobar la casa després de la guerra?
- Com va viure la postguerra?
- Va ser perseguit?
- Si era a la rereguarda, on era? De quin temps a quin temps? Van evacuar la població? Què menjaven? Amb qui estava? Es va refugiar amb altra gent?
- Quan va tornar al poble, com estava casa seva?
- Com va viure la postguerra?
- Va estar a l'exili? On? Quant de temps?
- Quins fets rellevants històricament recorda haver viscut a part de la guerra?
- Com va ser la transformació política d'un règim a l'altre?

4.6 Realització de l'entrevista:

Es van concertar les entrevistes a partir de coneguts o familiars, la majoria de casos l'entrevista es va dur a terme a casa de l'entrevistat, i es va centrar l'objectiu de l'entrevista i passar al qüestionari, i es va deixar parlar sense intentar interrompre la persona entrevistada. Es va enregistrar l'entrevista amb la finalitat de guardar-la com a testimoni audiogràfic i també com a pauta per fer la transcripció de l'entrevista. La idea era fer preguntes simples que comportessin una resposta oberta per part de l'entrevistat, i intentar evitar donar pistes o dirigir l'entrevista cap a una direcció concreta. També els hi hem demanat si tenien fotografies del temps de la guerra.

4.7 Transcripció:

Es tracta de passar del llenguatge oral al llenguatge escrit. Aquesta potser és la part més complexa del treball, costa fer el pas d'oral a escrit, ja que és el procés que més hores m'ha comportat. He intentat fer una transcripció literal i procurar reflectir en l'escrit tot allò d'important que l'entrevistat deia. Les transcripcions de les entrevistes s'adjunten en els annexos del treball.

Entrevista a Salvador Vives

4.8 Treball a partir de les entrevistes:

A partir de les entrevistes he intentat agrupar en diferents temes els continguts de tots els informants, per exemple, l'escola, el front, els bombardejos a la població civil, els ferits, els hospitals de sang, l'acabament de la guerra, la Lleva del Biberó, etc.

4. Les persones entrevistades

Es relacionen les persones que s'han entrevistat. De cada entrevista s'ha realitzat la gravació audiogràfica que s'adjunta. De l'entrevista del Salvador Vives i de la Ramona Serra s'ha enregistrat un vídeo. Les persones es van seleccionar a partir de coneguts per familiars i ha estat a través dels familiars de les persones entrevistades, la majoria de vegades, que hem fet l'entrevista.

Amb la finalitat d'identificar allò que diu cada informant, al costat de cada frase s'hi indiquen les inicials del nom i el primer cognom:

- Francesc Secall va néixer a Valls el 1929. Actualment té 82 anys. (FS)
- Ignasi Ferré Cabré va néixer a Valls el 1921. Ara té 90 anys. (IF)
- Josep Sanjoan i Güell (cal Seixa) va néixer a Valls el 1920. Ara té 92 anys i, per tant, és de la Lleva del Biberó. (JS)

Ignasi Ferré Cabré va néixer a Valls el 1921. Ara té 90 anys. (IF)

Maria Guasch Robusté va néixer a Valls el 1932, té 80 anys. (MG)

Francesc Secall va néixer a Valls el 1929. Actualment té 82 anys. (FS)

Josep Sanjoan i Güell, de cal Seixa, va néixer a Valls el 1920. Ara té 92 anys i, per tant, és de la Lleva del Biberó. (JS)

Josep Vilà Aubia va néixer a Valls l'any 1925. Per tant, ara té 86 anys. (JV)

*Maria Badia Passalaigua.
Va néixer a Valls el 1923.
Ara té 88 anys. (MB)*

Salvador Vives Rodón va néixer a Fontscaldes el 1919. Ara té 93 anys. (SV)

Teresa Badia Passalaigua va néixer a Valls el 1931. Ara té 80 anys. (TB)

Ramona Serra Escoté va néixer a Rojals l'any 1919. Ara té 92 anys. (RS)

- Josep Vilà Aubia va néixer a Valls l'any 1925. Ara té 86 anys. (JV)
- Maria Badia Passalaigua va néixer a Valls el 1923. Ara té 88 anys. (MB)
- Maria Guasch Robusté va néixer a Valls el 1932. Ara té 80 anys. (MG)
- Salvador Vives Rodón va néixer a Fontscaldes el 1919. Ara té 93 anys. (SV)
- Teresa Badia Passalaigua va néixer a Valls el 1931. Ara té 80 anys. (TB)
- Ramona Serra Escoté va néixer a Rojals l'any 1919. Ara té 92 anys. (RS)

5. Buidat de les entrevistes

He fet el buidat de les entrevistes amb la intenció de posar fragments del relat i agrupar-los en diferents apartats que els entrevistats evocaven amb més freqüència. Aquests apartats són els següents: l'escola, l'esclat de la guerra, els aldarulls, els assassinats i afusellaments, els bombardejos, els refugis, l'Hospital de Sang i els ferits, el front, la Lleva del Biberó, la gana i misèria durant la guerra, l'acabament de la guerra, l'exili i camps de concentració, la repressió i la postguerra. Al final de cada paràgraf hi poso les inicials de la persona informant que l'ha dita.

L'ESCOLA

“El 1931, després de les Festes de la Candela, es va començar el Grup Escolar al passeig dels Caputxins⁸ i el 1934 ja anàvem a l'escola. Hi vam anar un parell de cursos, perquè el 1936 ja va esclatar la guerra, llavors jo tenia 7 anys.” (FS)

“Van fer una mena de repàs, com una escola i com que jo encara no havia acabat el Batxiller hi anava, però no em va servir de res.” (IF)

“Quan es va acabar la guerra, vam poder tornar a anar a l'escola.” (FS)

“Jo vaig anar molt poc a col·legi perquè quan van bombardejar em van treure d'escola, ja que els meus pares tenien por que m'agafessin les bombes.” (JV)

“Quan va començar la guerra anava a l'escola a la plaça del Carme,⁹ on darrerament hi havia hagut l'escola Enxaneta, però en esclatar la guerra vam marxar amb els meus pares i la meva germana cap a la masia.” (TB)

“Mentre érem a Casa Caritat, a nosaltres no ens feien anar a l'escola, sinó que ens feien servir per a altres tasques domèstiques, i també ens feien anar als enterraments. Si la difunta era una dona hi anàvem les nenes i si era un home hi anaven els nens. Ens donaven un ciri, un tros de blandó que ja els llogaven les cases de morts i anàvem a fer «bulto» als enterraments. Ens posaven un vestit negre i cap a la casa del mort i d'allí cap a l'església.” (RS)

“Jo llavors ja no hi vaig tornar allà [a l'escola], sinó que vaig anar a la plaça dels Aills, a cal mestre Batalla.¹⁰ Jo ja tenia 11 anys, i vaig estar-hi fins als 14 i després ja

⁸ Es refereix al Grup Escolar Rafel de Campalans, creat per la República l'any 1934.

⁹ Segurament es tracta del col·legi Narcís Oller.

¹⁰ Josep Batalla Olivé va tenir oberta l'escola fins l'any 1940.

vaig anar a l'Escola del Treball fins uns dies abans de fer el servei militar a Lleida i a la Pobla de Segú." (FS)

"A l'escola tot es feia en castellà. Van prohibir el català i inclús van posar multa a qui tenia rètols i cartells en català, van canviar tots els noms dels carrers." (IF)

"Jo, de joveneta, ja cosia com una desesperada. Nosaltres no anàvem a l'escola, nosaltres només cosíem, fregàvem, escombràvem... Als nens, si el capellà volia, els ensenyava a llegir i els hi feia classe. Les nenes no, nosaltres havíem d'escombrar." (RS)

"A mi no em van ensenyar a llegir fins als 15 anys, una monja de Casa Caritat, que era pianista i era bona dona, i quan podia venia i ens feia llegir." (RS)

"Després de la guerra, l'escola¹¹ era en castellà, ningú em va ensenyar el català. Vaig plegar de l'escola als 15 anys escrivint en castellà. A l'escola teníem el retrat de Franco i José Antonio i quan arribàvem havíem de saludar-lo." (MG)

L'ESCLAT DE LA GUERRA

"El 18 de juliol de l'any 1936, recordo que era diumenge i va començar a sortir gent pel carrer, xicots amb escopetes, van cremar els convents de les monges,¹² l'església de Sant Joan, això és el primer que van fer. Després van detenir alguns senyors que eren de casa bona, van saquejar cases i fer controls." (IF)

"Quan va esclatar la guerra, jo era als Caputxins i vaig ajudar a vestir totes les monges de senyora per poder marxar, i les pobres «hermanitas»¹³ anaven rapades per higiene i els hi vam haver de fer perruques. Vam tallar les tresses de les iaïetes i les cosíem amb unes betes per fer-los les perruques." (RS)

"Nosaltres aquí, a la guerra, no ho vam passar com aquell que diu massa malament, però com que era un lloc estratègic teníem por que no arribés el front." (JV)

"El 18 de juliol de 1936, el dia que va esclatar la guerra, érem a casa i vam anar cap a la plaça Sant Francesc, perquè deien que baixaven els soldats de la carretera de Barcelona i no va passar res." (MB)

"Jo, aquells dies que va esclatar la guerra, era a Fontscaldes i batíem l'era. Al poble hi havia vigilància, però no hi va passar gran cosa." (SV)

"Durant la guerra vam marxar de casa cap al mas per por dels bombardejos." (MG)

¹¹ Es refereix a l'escola de la Sagrada Família, que estava ubicada a Sant Francesc, actual Pius Hospital de Valls.

¹² Es va enderrocar el convent de les Monges de l'orde Mínima i el de les Carmelites Calçades del Portal Nou, a l'església de Sant Joan es va cremar el retaule de l'altar major i diverses capelles laterals.

¹³ Es refereix a les Germanetes dels Pobres, ubicades a l'edifici que actualment ocupa el Col·legi Claret.

“Jo aquell dia era aquí a Valls, era al carrer de la Barceloneta quan me’n vaig assabentar que hi havia hagut una revolta. Aquell dia a la nit, al carrer de Santa Margarita, feien ball i quan van ser les 12 de la nit, ja el van tallar, perquè va ser el moment que va començar a haver-hi el caliu que la cosa ja bullia i llavors 3 o 4 joves que teníem 16 anys vam anar al Casinet,¹⁴ que era l’estatge d’estiu dels republicans, i allí ja hi començava a haver ambient.” (JS)

“Quan va començar la guerra vivíem entre Valls i la masia.” (IF)

“Jo la guerra la vaig passar a Valls, fins l’any 1938 que ens van mobilitzar. Jo era i sóc del PSUC¹⁵...”(JS)

“[...] i ens vam haver de refugiar en una masia, i el meu oncle que s’anava a presentar per fer de soldat, en sentir aquell bombardeig, se’n va entornar cap al mas i va estar-hi amagat més d’un any. Dormia a la palla.” (MG)

ALDARULLS, ASSASSINATS I AFUSELLAMENTS

“Aquí a Valls durant la guerra van matar molta gent, o bé perquè eren de dretes o perquè eren gent d’església, o simplement per prendre’ls-hi el que tenien. Anaven a buscar-los a les cases i els mataven.” (IF)

“Els capellans que no es van amagar els van matar tots, les monges del Cor de Maria i les del Portal Nou,¹⁶ les van treure dels convents. Jo sóc exalumne dels Gabriels¹⁷ i els van matar tots, 50. Els van portar a Barcelona i els van matar.” (IF)

“Al matí havíem d’anar a l’Ajuntament on ens donaven el pic i la pala, i ens deien on havíem d’anar. També ens van fer anar a expulsar les monges del Pati¹⁸ i després hi vam fer una trinxera.” (IF)

“Al Pati, al tirar el convent de les Monges a terra van aprofitar el carrer que ara és Jaume Mercadé, i van obrir el carrer que ara surt al Pati i que no hi era.” (IF)

“Als Boscós de Valls, en un bosc que n’hi deien de ca Cameta, que hi estiuaven, van anar-hi i van fer sortir al pare i al fill, els van portar a la cuneta i els van afusellar.” (IF)

“També recordo que a Tomàs Caylà,¹⁹ que era carlí i que estava amagat a Barcelona, el van agafar i quan eren a les costes de Garraf, el van canviar de cotxe i el van portar aquí a Valls, perquè era fill de Valls. El van portar fins al Pati i allí amb una metralladora, a la nit, el van matar.” (JV)

¹⁴ Actualment és una pista esportiva del barri de la Xamora.

¹⁵ Partit Socialista Unificat de Catalunya.

¹⁶ Les monges del Portal Nou són les Carmelites Calçades, que fins l’any 2011 van estar a Valls.

¹⁷ Es van establir a Valls el 1906, dirigit per l’orde dels Germans de Sant Gabriel, a l’acabar la guerra va passar a ser escola pública. Actualment, hi trobem l’estació d’autobusos.

¹⁸ Es refereix a les Monges Mínimes.

¹⁹ Tomàs Caylà i Grau (1887-1936), destacat polític carlí.

“Jo recordo anar a veure Tomàs Caylà mort davant del convent de les Monges del Pati. Era allí a terra estirat, i tota la canalla el vam anar a veure.” (MB)

“Quan va ser la matinada va començar a arribar la gent i van veure que era mort. Caylà era advocat i era molt bon home. Donava sempre suport als pobres i els afavoria. Havia viscut al capdavall de les escales de la Peixateria.” (JV)

“Allí al Pati, també, un dia vam sentir trets, i vam sortir al carrer i mort a terra hi vam veure en Tomàs Caylà, un carlí que van matar a ple dia. Tothom l’anava a veure i el cos va estar hores estirat a terra fins que el van retirar.” (RS)

“Al cap d’uns mesos quan ja llavors no es matava ningú, doncs a Fontscaldes van fer presentar els que no agradaven al comitè i quan van sortir del comitè els van començar a disparar i n’hi va haver alguns que van caure morts als carrers de Fontscaldes, d’altres es van poder escapar i es van salvar.” (SV)

“La guerra aquí a Valls no es va notar gaire, perquè deien que un bisbe²⁰ que havia estat de Tarragona havia demanat que Valls no es bombardegés perquè hi havia la Mare de Déu de la Candela. Tot i així, l’església de Sant Joan també es va destrossar bastant com totes.” (MB)

BOMBARDEJOS

“Quan l’escola es va tancar, en no poder anar-hi la canalla, les famílies que tenien masies, anaven cap a les masies per estar una mica més lluny del centre dels bombardejors, i nosaltres com que també teníem masia, vam anar-hi.” (FS)

“Al camp d’aviació hi van bombardejar diverses vegades.” (FS)

“Un dia va caure un avió alemany, i tothom el va anar a veure al camp de l’aviació, que, com a camp d’aviació, va servir molt poc.” (MB)

“Quan tocaven les sirenes, tots anàvem cap a la farmàcia Sabaté del Pati, hi havia una mica de refugi, bé uns «sótanos», i que si queia una bomba haguéssim quedat tots enterrats. I quan no anàvem cap al Pati, cap a l’hort del Pantano.²¹” (JV)

“La tia Camirla es va quedar a Valls, perquè com que era sorda no sentia els bombardejors i no li molestaven.” (MG)

“No eren atacs de l’aviació, sinó que eren morters, perquè l’aviació aquí a Valls no va bombardejar mai. Hi passaven avions que venien de la costa, de Mallorca i bombardejaven Tarragona, Reus, però aquí, a Valls, no.” (IF)

“L’aviació passava sovint i sempre pensaves on caurà, on caurà, però no en va caure mai cap, tot i que diuen que anaven per la central de telefònica que hi havia a la carretera de Barcelona, després del pont de la via, que era la més important d’Espanya, però no van arribar a tirar-la a terra.” (MB)

²⁰ Segurament, feia referència al cardenal Gomà que destacà per la seva defensa de la revolta militar del 18 de juliol de 1936.

²¹ Situat fora de les muralles, en direcció a l’actual carrer Abat Llorç.

“Devien ser les 12 del migdia, el pare esperava la mare i va començar a dir que marxéssim que ja veuríem com aniria la cosa. I quan anàvem cap als Fontanals,²² on teníem la masia, van començar a passar camions plens de soldats de la retirada i avions per damunt «bum, bum, bum», metrallaven. Quan els soldats ens van veure ens van dir que baixéssim del carro i que ens amaguéssim en una rasa. I, renoi, com petaven. Això va durar una mitja hora...” (FS)

“Quan sonaven les sirenes que anunciaven que passaven els avions, els malalts no es podien moure, però les infermeres anàvem davant de l'hospital que hi havia una casa on venien vi i anàvem al celler a refugiar-nos.” (RS)

“Quan va haver-hi el bombardeig al camp d'aviació en la qual moltes cases de Valls foren afectades, nosaltres pujàvem amb el carro i quan érem a la carretera d'Alcover hi va haver un gran bombardeig.” (MG)

“En aquest hidroavió, com que venia molt sovint a passar per damunt de Valls, i cada vegada que passava sonava la sirena, tothom deia: «l'hidro, hidro, als refugis» i de tant de dir-li *hidro*, li va quedar el nom d'*Isidro*.” (IF)

“Al mas vam tenir bombardejos. Quan sentíem l'avió que tothom li deia *Isidro* ens amagàvem.” (MG)

“Aquest avió que et deia aterrava a baix a mar i al vespre quan pujava era quan bombardejava el camp de l'aviació. Un dia en pujar al vespre per aquí al terme de Vallmoll, hi havia un lloc de metralladores i el van fer caure. Tothom estava content perquè pensaven que ja no tornaria a pujar, però l'endemà van pujar 6 avions que tombaven i bombardejaven al camp d'aviació. Tot el camp d'aviació va quedar tot foradat, que no el van poder utilitzar més.” (JV)

“Quan vam tornar a casa, la padrina va trobar el capçal del llit foradat per la metralla dels bombardejos que havia entrat per la finestra. Si haguéssim estat a casa potser hauríem mort.” (MG)

“Aquí Valls, cada dia al vespre quan eren les deu o quarts d'onze venia un avió, que nosaltres li dèiem l'*hidro* a bombardejar el camp de l'aviació, però dins del poble no va caure cap bomba.” (JV)

“Quan ja hi havia els nacionals, des de Miramar tiraven obusos i un va anar a parar al que abans se n'hi deia el Club²³ i va ferir algun civil.” (FS)

“A un amic meu n'hi va anar un [obús] a casa seva i el va matar, i a mi i a un grup més de nois i noies que érem al Pati, també ens va ferir. A la que després va ser la meva dona, la van ferir al genoll i fins molt temps després, no ens vam adonar que hi tenia metralla dins.” (IF)

²² Partida agrícola en direcció al riu Francolí.

²³ Era un local situat a l'actual Pati, anomenat el Casino, el bombardeig fet el dia 14 de gener de 1939 va causar 12 morts i molts ferits.

“Quan van marxar els rojos, els que eren de la República, quan van marxar es van instal·lar per aquí prop de Valls i van tirar morterades i obusos i van matar i ferir força gent.” (IF)

“Quan van retirar, el rojos van tirar uns obusos des del Tomb del Balcó. Van anar a esclatar al Pati, a un lloc que es feia ball i que es deia el Club, i com que allí als nois que trobaven pel carrer, els agafaven i els hi portaven, en caure l’obús en van morir uns 18.” (MB)

“Recordo que quan hi va haver la retirada dels republicans, al Pati van tirar un obús al que n’hi deien el Club i hi va haver una mortaldat, en un teatre que hi havia al Pati, on hi havia molts soldats. Hi va haver molts morts, altres ferits, sense cames o sense braços. Com que jo vivia al Pati, vaig baixar de seguida i vaig començar a tallar camalls de pantalons per veure si hi havia les cames i quan sentia que en petaven més m’anava tocant les meves cames per si encara les tenia. Jo era molt valenta, però allí hi va haver una mortaldat...” (RS)

“Quan van marxar els soldats, el front d’aquí que va retirar, aquí dalt al Tomb del Balcó s’hi va posar l’artilleria i van tirar algunes canonades que van anar a parar a una sala de ball que n’hi deien el Club, i allí van matar alguns dels refugiats que hi havia.” (JV)

“Ens vam acostumar a viure amb la guerra, ho trobaves quasi normal.” (MB)

ELS REFUGIS

“El convent del Portal Nou el van tirar a terra i el del Cor de Maria el van fer servir per posar refugiats que van venir de Madrid, canalla que tenien por dels bombardejos i els van portar a fora de Madrid.” (IF)

“Tocaven l’alarma, i la gent anava als refugis,²⁴ que sort en vam tenir que no caigués cap bomba, perquè molts dels llocs on ens refugiàvem no haurien suportat un bombardeig.” (JV)

“A l’escola hi continuàvem anant, això sí, quan se sentien les sirenes que avisaven que hi havia bombardejos i passaven els avions, ens feien marxar tots de les classes i anàvem cap a ca Dasca, al passeig dels Caputxins, per poder-nos refugiar i fins que no havien passat els avions no tornàvem cap al col·legi. Passàvem molta por.” (FS)

“També recordo d’haver anat al refugi que hi havia al passeig de l’Estació. Aquest refugi començava als rentadors de la Torratxa,²⁵ on ara és el carrer Xiquets de Valls, i arribava fins a Mas Miquel. En aquest refugi hi cabíem drets, hi van posar taulons

²⁴ Hi havia diferents refugis construïts a la ciutat, al Pati, al Portal Nou, a la plaça del Carme, al carrer de Sant Francesc, la Font de la Manxa, al carrer de Sant Josep, al carrer Cor de Maria i a la plaça del Blat. Actualment aquest últim és visitable.

²⁵ Es refereix a una construcció antiga avui dia enderrocada; sembla que era una propietat de la reina Elionor de Xipre.

perquè la gent pogués seure. Alguns, a més, s'hi portaven el llit hi passaven la nit per por als bombardejos.” (FS)

“Després vam fer el que hi ha sota la plaça del Blat, que aquest sí que és un refugi i que ara es pot visitar, les altres eren trinxeres.” (IF)

“L'any 1938, els joves i els vells que no podiem anar al front per l'edat, ens van donar les instruccions per fer trinxeres i refugis per protegir dels bombardejos la població de Valls.” (IF)

“Al Cor de Maria també n'hi havia una de trinxera que la van tapar amb troncs d'arbre, que només era per salvar de la metralla, perquè si hi hagués caigut una bomba hauríem quedat colgats.” (IF)

HOSPITAL DE SANG I ELS FERITS

“L'escola²⁶ va continuar un temps més fins que la guerra es va endurir amb la batalla de l'Ebre, llavors l'escola es va convertir en hospital de sang i durant 18 mesos va rebre els ferits que provenien de l'Ebre.” (FS)

“Per poder fer-la servir novament com a escola, van haver de treure els llits i tot el material que havia servit per fer d'hospital.” (FS)

“A l'hospital hi havia el Dr. Figueres, el Dr. Pàmies, que després es va posar malalt i no va poder continuar atenent els malalts i el Dr. Sarró, que encara que no havien acabat la carrera, feien les funcions de metges, perquè de metges, metges no n'hi havia, i cada dia tots tres passaven visita a tots els ferits i malalts.” (RS)

“Quan van marxar les monges, allí mateix hi van instal·lar el que es va anomenar Hospital de Sang i hi van posar els llits per als ferits de guerra, al lloc on hi havia hagut les cel·les de les monges. A l'hospital hi venien metges i estudiants de medicina que havien de fer de metges. Unes quantes noies com jo fèiem d'infermeres. Ens van fer un curs d'infermeria i després ens van fer un examen per obtenir el títol. Al mateix temps de donar-nos l'acreditació d'infermeres, també ens van donar el títol de sergents. Les infermeres érem sergents.” (RS)

“Al primer hospital que vaig arribar va ser a l'Hospital de Sang, allà on ara hi ha el col·legi Claret.²⁷ Quan em vaig despertar vaig adonar-me que era a Valls i, sense saber-ho del cert, vaig intuir que era a Valls, no sé, per l'olor, perquè m'ho va dir el cor, i després ja vaig veure les noies que feien d'infermeres que eren de Valls, i van anar a avisar els meus pares que era a l'hospital.” (JS)

“Després vaig anar d'hospital en hospital fins arribar a Barcelona. Per a mi es va acabar la guerra com a soldat actiu.” (JS)

²⁶ Es refereix al Grup Escolar Rafel de Campalans, actual escola Verge de la Candela que va ser conseqüència de l'ampliació de l'Hospital de Sang de Valls, situat a l'abandonat edifici de les Germanetes dels Pobres, creat per decret del Consell Superior de Guerra de Catalunya el dia 1 de maig de 1937.

²⁷ Edifici creat per les Germanetes dels Pobres i abandonat a l'inici de la Guerra Civil.

*Ramona Serra Escoté
l'any 1937. (Arxiu
de Ramona Escoté)*

“Acol·liem ferits de tota mena, molts sense cames. A l'hospital se'n van morir alguns, però en vam salvar molts. Jo era molt valenta i atrevida, no és que en sabés molt, però no m'espantava res. Si posava una injecció i s'inflava el braç, premia fort i marxava.” (RS)

“Un dia en una de les habitacions vaig sentir molts crits, vaig anar-hi i hi havia molta gent cridant, jo sí que hi vaig entrar i els vaig dir: «Todo el mundo a la calle», i vaig demanar una tovallola i una palangana d'aigua. La vaig mullar ben mullada i la vaig escórrer, la vaig cargolar, i vaig donar dos cops i va sortir una criatura, jo no sabia que aquella dona que cridava anava de part.” (RS)

“Aquí a Valls ens portaven tots els ferits de Lleida i de l'Ebre, i van posar un hospital a les Germanetes dels Pobres, on ara hi ha el col·legi Claret, i a les Escoles, al passeig dels Caputxins. Jo era infermera, i com que era molt eixerida, manava molt, i em deixaven manar. Jo tenia 17 anys.” (RS)

“Una vegada amb una serra vam tallar una cama per damunt del genoll entre dos o tres, perquè estava feta malbé, però quan ja havíem serrat ens vam adonar que no havíem deixat car per fer el munyó, vam tallar més amunt, però llavors resulta

que en tallar, vam tallar la pell de sota i encara vam haver de tallar un tros més. Si encara hi hagués hagut cama, encara tallariem ara. Per sort, això només ens va passar aquella vegada.” (RS)

EL FRONT

“El meu pare va estar de sort que s’acabés la guerra, perquè si hagués durat mig any més hi hauria d’haver anat. Van tallar a l’edat de 45 anys, i ell just en tenia 45, però si s’hagués allargat haurien agafat també els més grans.” (FS)

“Jo no vaig arribar anar al front, perquè quan em van demanar, ja s’acabava la guerra i ja no vaig haver d’incorporar-m’hi.” (IF)

“Jo sóc de la quinta del 40 i quan ens van demanar al front els de la meva quinta, que teníem 18 anys, ens van portar al Parc Samà i d’allí ens van portar a Berga, de Berga a Cardona i d’allí al front.” (SV)

“De la meva família no hi va haver d’anar ningú a la guerra perquè ja passaven de l’edat que els demanaven.” (MB)

“El pitjor va ser l’Ebre, allò va ser un desastre, hi van enviar molts nois joves i se’n van morir molts.” (JS)

“El que sí que va haver d’anar al front va ser un germà del meu pare, un oncle que va anar a la batalla de l’Ebre, on va morir molta gent, però per sort ell va tornar.” (FS)

“El meu germà va anar a la guerra. Ell estudiava per capellà, i el meu avi, quan el van demanar a files, va dir que s’amagués, però ell va dir que no, perquè nosaltres també correríem perill, i es va presentar. Per sort, no el van ferir i va poder tornar a casa sa i estalvi.” (RS)

“Jo no vaig anar a la guerra, però el meu germà Ramon, que tenia 8 anys més que jo, sí que hi va anar. Va anar primer cap a la Solana, a Ciudad Real, d’allí va travessar l’Ebre i de l’Ebre cap a Sant Sebastià, on el van fer presoner.” (JV)

“Pensa que les condicions al front eren molt dures, si plovia i ens mullàvem, no ens podíem canviar de roba i si a sobre a la nit et tocava estar fora, la roba costava d’eixugar-se i el fred calava els óssos.” (JS)

“Jo al front vaig ser a Sant Corneli, a dalt del Pirineu. Era un front molt perillós, perquè ells eren a quatre passes i nosaltres érem baix, i tot el dia havíem d’estar ajaguts a la trinxera sense poder aixecar el cap, i durant la nit podies aixecar-te una mica.” (SV)

“La Lleva del Biberó va quedar tota desfeta. Els que ens vam quedar vam estar molt tocats. Allí la gent va morir més de l’artilleria i dels bombardejos que no pas dels tirs.” (JS)

“L’aigua de l’Ebre baixava roja per les mortaldats.” (IF)

“Quan vam anar al front a rellevar, els que hi havia només tenien una metralladora i disparaven des d’un lloc, després traslladaven la metralladora i disparaven des d’un altre lloc per fer veure que en tenien més.” (SV)

“Al front ho passàvem tan malament com vulguis. A mitjanit ens portaven una llauneta de sardines, un «xusco» i un litre d'aigua per repartir per cada quatre, i havíem de passar fins la mitjanit de l'endemà, perquè durant el dia no es podia transitar per enlloc.” (SV)

“Jo vaig tenir més sort, i em van enviar a l'Escola de Transmissions a la Garriga, i després dels exàmens em van destinar a una companyia de transmissions mòbil que anàvem d'un lloc a l'altre, allà on feia falta. Com que la comunicació era molt important, la nostra companyia es desplaçava amb uns camions que n'hi deien *Catiusques* pels diferents fronts des de l'Ebre fins al Segre.” (JS)

“Quan a mi em van ferir al cap i a la mà, que vaig perdre un dit, era a Soses, al Segre, a causa d'un bombardeig, perquè l'ofensiva va començar el dia de Nadal de l'any 1938.” (JS)

“Al front hi vaig ser més d'un any i mig. Com que mentre vam ser al front no hi havia barraques ni hi havia res, quan nevava havíem de tomar la neu i quan plovia sota l'aigua. No hi havia els impermeables que hi ha ara, quedàvem xops i la roba se'ns havia d'eixugar al damunt.” (SV)

“A Santes Creus, on teníem les vaques sí que hi hagué morts. A baix hi havia com un barranc i per damunt de la carretera hi passaven els tancs i només senties les metralladores «pam, pam, pam», i els soldats que saltaven cap baix i allí on érem nosaltres van matar un soldat i nosaltres mateixos vam fer un clot i el vam colgar. Vam enviar una carta a la família, però no vam tenir mai contesta. Aquell soldat es va quedar allí.” (JV)

“Mentre eres allí no pensaves en res, hi havia moments que tant t'estimaves viure com morir. Ni tan sols sabíem ben bé per què lluitàvem. Al meu costat va caure molta gent morta.” (SV)

“Per sort a mi no em van ferir mai. Una vegada estava en una espitllera molt perillosa perquè era molt alta i «pam» va petar a l'espitllera i una mica de metralla de bala, que eren bales explosives, em va ferir una mica al dit. Em vaig passar la mà per la cara perquè vaig pensar «ara ja estic llest», però vaig veure que no m'havia passat res.” (SV)

LA LLEVA DEL BIBERÓ

“Recordo que durant el temps que va durar aquesta batalla, moltes setmanes al cine Valls²⁸ feien mítings i jo hi anava a escoltar amb el meu pare i deien que els joves anessin al front que ho tenien quasi guanyat, que l'endemà a les 7 del matí hi hauria un camió que els portaria cap a l'Ebre i que això ja estava salvat. I molts nois de 18, 19 i 20 anys tots cap dalt i molts van morir, cases de dos i tres familiars morts.” (FS)

²⁸ El cinema Valls estava situat al Pati.

“Va ser una bogeria, mal manats, ja estava perdut i van voler encara aguantar.” (IF)

“Molts joves que tenien 17 anys, els anomenats de la Lleva del Biberó els van portar a lluitar a l’anomenada batalla de l’Ebre i en van morir molts.” (IF)

“Quan em van mobilitzar havia fet 18 anys. Tots els de l’any 1920 que teníem entre 17 i 18 anys ens van mobilitzar i ens van anomenar Lleva del Biberó perquè Federica Monseny²⁹ va anar a visitar un campament de soldats on tots érem molt joves i quan va veure aquell panorama va dir: «On van aquestes criatures?, si encara s’aferrarien al biberó!» (JS)

“El més terrible era sentir els crits dels moribunds que cridaven les mares.” (JS)

GANA I MISÈRIA DURANT LA GUERRA

“Durant la guerra, vam menjar el que podíem. Menjàvem pa amb moresc, de farina n’hi havia poca. De menjar, tan poc com puguis. Com que nosaltres teníem botiga, venia la gent dels pobles a comprar i a canvi del gènere que nosaltres teníem ens donaven pa o ous o patates...” (IF)

“A casa meva teníem vaques i per por que passés alguna cosa vam marxar nosaltres i les vaques. De Valls vam anar al Pla, del Pla cap al Pont, del Pont cap a Santes Creus i d’allí a les Pobles, fins que va passar el front.” (JV)

“Aquí, a Valls, vam tenir la sort que hi havia molts pagesos i la gent no va passar massa gana, ni durant la guerra ni després. Sí que menjàvem coses que ara no menjaríem, com faves seques, a les que primer els hi havíem de treure el corcó, però de guixes nosaltres no em vam haver de menjar.” (MB)

“Durant la guerra no vam passar gana perquè teníem gallines i hort, i anàvem menjant del que teníem.” (MG)

“Durant la guerra no hi havia menjar, però jo com que era infermera en tenia molt. Als malalts els tractàvem molt bé i no els hi faltava de res. La meva mare es va posar a fregar a l’hospital i prenia menjar i pa que no havia entrat a les sales, ella s’havia cosit les mànigues d’un jersei, les omplia de llesques de pa, com si fossin els braços, i anava a repartir pa per la gent que passava més gana.” (RS)

“La guerra a Valls, com a tot arreu, va portar la mort, la destrucció, la misèria...” (JS)

“Durant els anys de la guerra, que jo tenia uns 13 o 14 anys, s’havien de fer cues amb la cartilla de racionament per anar a buscar menjar, però com que jo era menut, em colava per sota les cames de la gent i em posava de seguida a primera fila, sense caler fer cues.” (JV)

“Aquí, a Valls, no sé per què van venir molts refugiats de Madrid, i vam ser nosaltres qui ens vam encarregar de col·locar-los als Caputxins, a les Germanetes

²⁹ Frederica Montseny Mañé (1905-1980), anarquista i sindicalista, fou ministra de sanitat durant la Guerra Civil.

dels Pobres, on vam treure els vells i també hi vam posar refugiats, i jo en tenia cura d'ells." (RS)

"A l'Ajuntament també ens donaren una cartilla de racionament i un dia tocava lleties, un altre dia donaven arròs." (IF)

ACABAMENT DE LA GUERRA

"Ja cap al final de la guerra, van bombardejar tots els ponts perquè no es pogués passar. De Lleida i Montblanc, la gent baixava a carrera feta, però no podien travessar el pont. A la carretera de Montblanc hi vivien molts pagesos, i jo vaig anar a una casa perquè em deixessin una corda per ajudar-los a traspassar. Baixaven de cul per un costat, i jo des de l'altre costat, els ajudava a pujar amb la corda, i cada un que anava pujant, m'ajudava a pujar als altres." (RS)

"El dia que van entrar els nacionals,³⁰ la gent va estar contenta, perquè almenys els hi portaren aliments. Sortiren amb les mans enlaire a rebre els soldats i els soldats repartiren aliments. Va ser una alegria per a tothom." (IF)

"Quan van entrar els nacionals, jo tenia 14 anys i érem a la masia, perquè la gent anava a la masia per por als bombardejos, tot i que aquí, a Valls, no va caure mai cap bomba." (MB)

"En acabar la guerra vam passar força gana, però vam tenir la sort que teníem oli, ja que a casa teníem sis jornals de terra, i després també teníem una terra on hi havia avellaners, i entre l'oli i les avellanes que anàvem canviant, no vam passar gana." (TB)

"Després de la guerra vam viure molta misèria." (FS)

"Nosaltres encara no en vam patir gaire [de misèria i de gana] perquè com que teníem horta, teníem gallines i conills i els dies de mercat pujàvem a les masies de per aquí que estaven plenes d'oficials de l'exèrcit i ells ens donaven arròs i altres coses i nosaltres els hi portàvem ous, conills i gallines." (FS)

"Al cap de dos o tres dies ja van arribar els nacionals, i ja vam tornar a pujar cap al poble." (FS)

"Llavors quan van ser quarts de tres de la tarda me'n vaig tornar cap a la masia, que la tenim al camí del Bosc i encara no havia arribat on ara hi ha la residència que em vaig haver d'apartar perquè van començar a baixar moros, tancs, i tota aquesta gent, perquè resultava que havien tirat tots els ponts a terra, però se n'havien deixat un, el que hi ha al capdavant de Montserrat Quadrada i van entrar pel camí que ve des de la carretera de Montblanc fins a la residència, i van poder passar per aquest pont." (MB)

³⁰ El 14 de gener de 1939.

“Valls en finalitzar la guerra no va quedar massa destrossada. El que sí que es destruïren foren fàbriques³¹ i convents, però cases particulars no, perquè no hi van caure bombes.” (IF)

“A la retirada vam tenir uns dos o tres dies els soldats al mas i ens donàvem xocolata i galetes a la meva germana i a mi perquè érem petites. La mare els feia truites als soldats amb els ous de les gallines.” (MG)

“Ara el que no tenia res per canviar s’ho va passar molt malament, perquè llavors no existien els «quartos».” (FS)

“Després de la guerra hi hagué durant força temps molts militars, italians i després durant molt de temps alemanys que s’encarregaven d’arreglar tota la part elèctrica: telèfons, telègrafs, la part de comunicacions... eren tècnics elèctrics.” (IF)

“No recordo on era el dia que va començar la guerra, però el dia que es va acabar sí: érem a les Pobles, en unes masies molt grans on ens havíem refugiat durant la guerra.” (JV)

“Quan va passar la guerra va venir la fam, no hi havia menjar de res. Tot anava racionat. Jo vaig estar més bé durant la guerra que després de la guerra.” (RS)

“Un dels records que sempre em quedarà gravat a la memòria és que un dia, des de la masia estant, que es veia el campanar de Valls, vam veure que dalt el campanar hi havia moviment i no sabíem exactament què passava fins que vam veure que hi posaven la bandera dels nacionals, i nosaltres i els altres veïns de la masia que érem republicans vam tenir un gran disgust.” (TB)

EXILI I CAMPS DE CONCENTRACIÓ

“Quan es va acabar la guerra em van portar a un camp de concentració a Argelers.”³² (JS)

“Altra gent van marxar cap a França, nosaltres no ens vam haver de moure de Valls.” (FS)

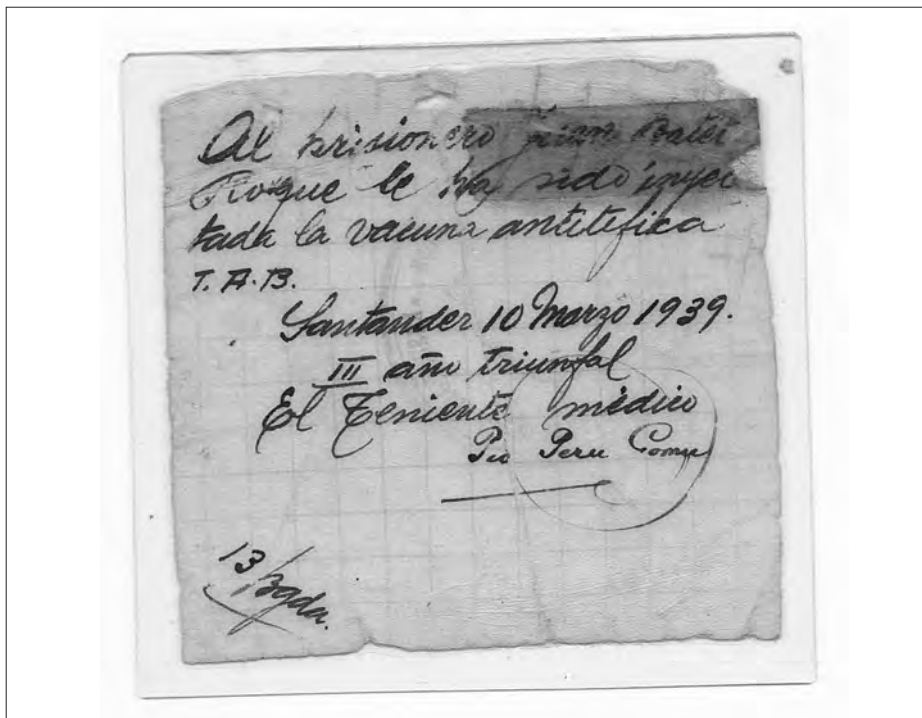
“Això que França eren dels amics dels brigades, els van portar a camps de concentració i els van tractar molt malament. Els van portar a Argelers i allí morien de gana i de polls i no tenien aigua. Estaven vigilats pels senegalesos.” (IF)

“[el germà] va travessar l’Ebre i de l’Ebre cap a Sant Sebastià, on el van fer presoner. Va estar en un camp de concentració i després el van baixar a Sant Celoni perquè els van manar de fer un pont i allí el vam poder anar a veure amb la meva mare, després de moltes peripècies...” (JV)

“Com que jo era doncs del PSUC i com a desafecte al règim que era, vaig estar quatre mesos a un camp de concentració a Orduño i 3 anys en un batalló disciplinari.” (JS)

³¹ Es van dinamitar les fàbriques de ca Dasca i la de Rafel Bigorra.

³² Situat al sud de França.

Document que acredita la vacunació contra el tètanus de Joan Batet Roca al camp de concentració.
(Arxiu familiar)

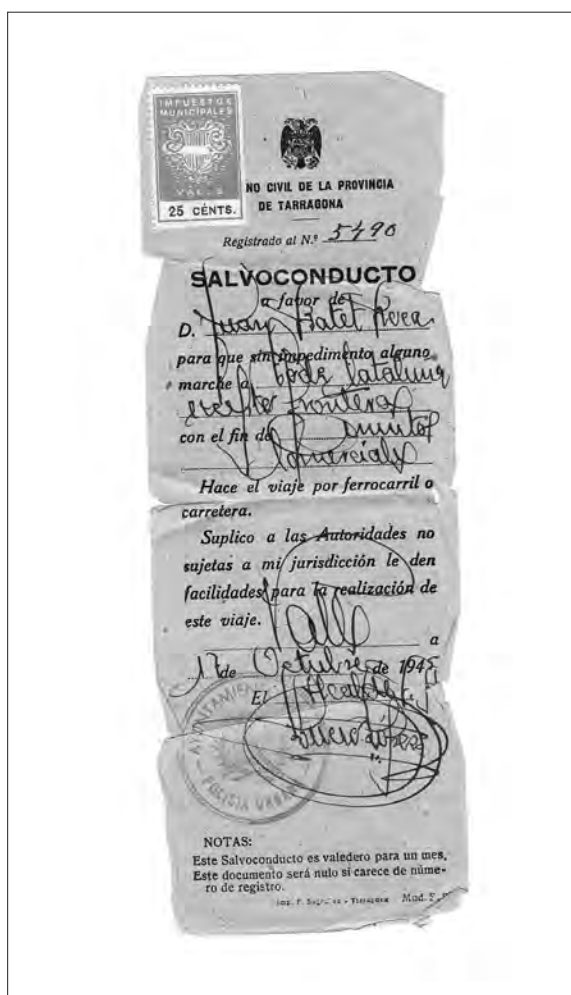
“Jo estava ferit com molts altres, i venia una ambulància amb un metge, una infermera i una traductora, però només prenién els que eren més urgents, però jo m’havia de curar jo mateix. Em treia les gasses i me les rentava allà al mar, i me les tornava a col·locar com podia.” (JS)

“Un noi que també estava al camp de concentració va dir-me que venia amb mi i vam buscar la manera d’arribar prop d’una porta per escapar-nos i allí hi havia els algerians i senegalesos que ens volien fer tornar cap al camp. «A le camp, a le camp» ens deien, però llavors un soldat que devia ser de Perpinyà, perquè parlava en català, ens va preguntar què passava i quan li vam dir que volíem marxar, va fotre fora els algerians i ens va agafar i ens va portar a un altre camp petit que era de tennis, i quan el camp va ser ple, ens van carregar a un camió i vam pensar que ens portarien a Portbou o Figueres, però quan ens en vam adonar ja érem a Toulouse.” (JS)

“[...] i altres que no eren molt destacats, però que eren anarquistes, els denunciaven i també els afusellaven. D’altres els van posar a treballar en camps de concentració i alguns es van escapar.” (IF)

“Vam anar retirant, retirant i vam fer cap a França, a Set Fonts, en un camp de concentració on hi vam ser set mesos. De moment era un camp envoltat de tanques, però després van fer barraques de fusta ben fetes i s’hi estava prou bé, allí l’únic que fèiem era menjar i jeure. Érem 11.000 persones, cada dia veien els camions carregats de subministra i ens donaven menjar i ens tractaven bé.” (SV)

“Hi va haver gent que va marxar cap a França amb el carro, però molts no arribaven gaire lluny i tornaven. Els que marxaven posaven un paper a la porta dient que estava habitada perquè no hi entressin a saquejar.” (MB)

Salconduit de Joan Batet Roca.
(Arxiu familiar)

REPRESSIÓ

“Quan va arribar Franco, com que nosaltres no havíem fet res i no estàvem embolicats en la política, doncs ens van deixar tranquils. De fet a mi la política no m’agrada ni en vull saber res.” (FS)

“Després de la guerra aquí a Valls no hi hagué massa morts ni presoners, perquè, molts dels rojos o ja s’havien escapat o van aprofitar la retirada de l’exèrcit per marxar cap a França, però llavors a França els van tractar molt malament.” (IF)

“Després la cosa ja es va enredar, perquè Franco semblava una cosa i després va ser-ne una altra, però de moment ens van alliberar de la por que no et matessin i de passar gana.” (IF)

“Al començament ningú s’oposà al règim, tothom a callar i creure. Quan anaves al cine, a mitja part tocava l’himne nacional i t’havies de posar dret i saludar, en tots els cines, i no podies dir res perquè te la podies carregar, fins que ja més endavant la cosa es va calmar.” (IF)

“Si et denunciaven et podien posar a la presó. Era perillós.” (IF)

“Amb la dictadura Franco va engarjolar molta gent. Els que eren anarquistes o comunistes o catalanistes [que no els podia veure], els posava a les presons i altres els va afusellar.” (IF)

“Van continuar el camí fins a Hendaye. Quan vam travessar el pont internacional, vam veure la bandera espanyola i els tricornis que brillaven, i allò em va fer por i volia recular, però el meu company em va dir: «va home que ara ja hem arribat aquí, continuem passi el que passi», i vam entrar a Irun.” (JS)

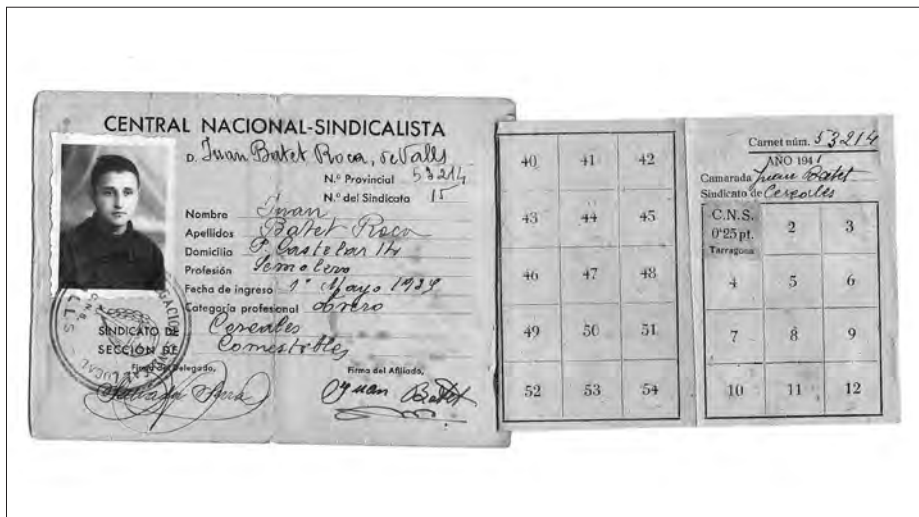
“De menjar ens en donàvem poc. Al matí ens donaven un panet que ens l’havíem de partir entre dos, ens donaven naps i sorell. Dormíem a terra i criàvem porqueria. D’allí es podia sortir si tenies un aval, però jo no en tenia cap i ni me’n van voler fer.” (JS)

“A més de la gana amb què es van omplir les presons i hi van haver molts afusellaments. Cada dia n’afusellaven.” (JS)

“Sigui com sigui, al cap dels quatre mesos em van donar la llibertat, em van donar un document que havia de lliurar a la Guàrdia Civil del meu poble i que si hi havia alguna cosa ja m’ho farien saber ells. Quan vaig arribar aquí i vaig lliurar el paper, la junta classificadora em va declarar desafecte al règim i vaig haver d’anar 3 anys al batalló disciplinari.” (JS)

“Al meu germà i a uns amics seus els van portar a la presó només per tirar una floreta a la núvia d’un tinent. Al cap d’uns quants dies, quan els van portar a judici, com que no hi havia proves que haguessin fet res, els van deixar en llibertat, però ja van estar empresonats uns dies i això no els hi treu ningú.” (JS)

“Quan es va acabar la guerra, vaig estar molt de temps en un camp de concentració a Sabiñanigo. Per venir havia de tenir un aval i n’hi van fer un, però un que era d’una idea contrària, que era del requetè, i li va estripar. Llavors hi va haver un falangista que li va fer un altre aval i va poder tornar a casa.” (JV)

Carnet sindical de Joan Batet Roca. (Arxiu familiar)

POSTGUERRA

“La postguerra va anar tan malament com vulguis. La gent tenia gana, els que tenien canalla petita no tenien llet per donar-los.” (IF)

“Durant la postguerra es va passar gana de veritat, perquè per aconseguir menjar s’havia de fer «estraperlo», o bé s’havia d’aconseguir menjar amb el canvi d’uns aliments per uns altres.” (JS)

“El «jefes» però, sí que tenien de tot. Al bosc de Peixets hi havia l’estant major i allí fot-li, tenien de tot, però el poble es fumia de gana, però qui més qui menys tenia algun amic que li donava patates o els donaven verdura, i es feien intercanvis.” (IF)

“Només els pagesos que tenien collita pròpia podien canviar productes dels seus per d’altres que necessitaven.” (JS)

“Després de la guerra, com que el pare era pagès de tota la vida vivíem del camp: ell feia el blat i portava un sac de farina al pastisser que ens feia el pa i cada dia que anàvem a buscar el pa restava dels quilos de farina que li havíem portat. La mare tenia una parada al mercat a la plaça de l’Oli i venia el que produíem a la masia.” (MG)

“Quan va acabar la guerra, com que era infermera vaig continuar donant injeccions per aquí a Valls, però, per a mi, va ser pitjor la postguerra que la guerra, perquè durant la guerra no em va faltar de res, i durant la postguerra no hi havia menjar, s’havia d’anar a buscar el menjar amb una cartilla de racionament i vam passar més gana.” (RS)

“Nosaltres pel fet de ser pagesos no ens va faltar de res, perquè encara que el menjar anés racionat, els pagesos alguna cosa o altra tenien: gallines, conills, coloms...” (SV)

“En acabar la guerra vam passar força gana, però vam tenir la sort que teníem oli, ja que a casa teníem sis jornals de terra, i després també teníem una terra on hi havia avellaners. Entre l’oli i les avellanes que anàvem canviant, no vam passar gana.” (TB)

“Després de la guerra, com que érem caçadors i teníem terra, no vam passar gana, perquè podíem canviar menjar, no ens va faltar de res. On vivíem nosaltres, hi havia l’alto mando de la Legió Còndor, que era alemanya, i quan era l’hora de repartir la llet, com ja he dit, nosaltres teníem vaques repartíem llet també de racionament, venien tot de moros que volien més llet de la que els hi tocava i, llavors, un oficial de la Legió Còndor³³ controlava que no hi hagués aldarulls durant el repartiment.” (JV)

“Nosaltres teníem vaques i cada dia veníem llet al Pati. Allí hi teníem les vaques i les cabres. Havíem arribat a tenir 40 cabres. Al migdia els baixàvem cap al corral que teníem al carrer Paborde i a la tarda les tornàvem a pujar al Pati per munyir-les i vendre la llet.” (JV)

“La postguerra va ser una època de molta gana. Hi havia de tot, però els aprofitadors de la situació, tot el que tenien ho venien d’estraperlo i la població civil no tenia de res i no hi havia de res: ni pa blanc, ni oli, ni molts altres aliments, encara que, en realitat, hi havia de tot, però s’havia de pagar un preu molt elevat.” (JS)

“Després van venir els de la Falange,³⁴ moltes noies de la meua edat es van fer de la Falange, amb tots aquells uniformes i «desfiles» pel carrer de la Cort.” (MB)

“Més endavant, va venir de visita la Pilar Primo de Ribera,³⁵ i jo treballava d’aprententa en una modista on es va fer fer una faldilla, però no la va pagar, va marxar sense pagar.” (MB)

“Després de la guerra, en temps de Franco vam estar bé, no ens faltava de res, a mi no em van molestar mai. Acabada la guerra, oli en un llum, perquè ja s’havia acabat tot el soroll i el patiment. La guerra és molt cruel.” (SV)

“Mira, jo dic que la guerra és una cosa que no es pot oblidar, però que tampoc es pot perdonar.” (JS)

6. Conclusió

He de dir que no ha estat una tasca gens fàcil la de poder dur a terme les entrevistes que tenia previstes fer, ja que no queden massa persones que tinguin records vius de la Guerra Civil i que, per tant, em puguin explicar les seves vivències durant la guerra. D’altra banda, hi ha persones que, tot i haver anat al front, en concret al

³³ Força d’intervenció aèria que va enviar l’Alemanya nazi per ajudar els revoltats del 18 de juliol.

³⁴ Partit polític de caràcter feixista fundat el 29 d’octubre de 1933 per José Antonio Primo de Rivera.

³⁵ Germana de José Antonio Primo de Rivera.

front de l'Ebre, no han volgut ser entrevistades, i d'altres que abans de poder fer l'entrevista han mort en el decurs de l'any 2011.

A part d'això, he de dir que aquesta recerca d'informació ha estat molt enriquidora per a mi. De les converses amb aquestes nou persones n'he pogut treure molt de profit i he pogut fer-me la idea del que significa haver viscut una guerra. Ara entenc els meus avis quan em deien que tant de bo no n'hagi de viure mai cap.

Aquest treball no pretén ser un treball de recopilació d'història de la Guerra Civil, tot i que no l'he pogut passar per alt i n'he fet una petita pinzellada extreta d'alguns llibres i articles d'història. Aquest pretén ser un treball de recerca de la memòria dels que van ser els protagonistes d'aquesta guerra.

Ha estat colpidor veure com ells mateixos s'emocionaven quan parlaven d'alguns fets importants o de com la gent es moria al seu voltant, encara més si tenim en compte que són els últims testimonis que ens queden d'aquest fet històric que va marcar Catalunya i Espanya durant més de 40 anys.

Aquestes històries no es poden trobar als llibres ni a les enciclopèdies, aquesta història s'ha de reconstruir paraula per paraula dels records que surten dels llavis d'aquests testimonis d'excepció. A tots ells els vull agrair que m'obrissin casa seva per furgar en els seus records.

També me n'he adonat que tal com passa en els llibres d'història el relat dels fets canvia depenent de l'historiador que ho explica, segons el seu color polític, la seva manera de pensar o segons el bàndol en el qual es trobava, i això també ho he pogut copsar amb aquestes entrevistes. Els fets són els mateixos per a tots, però la manera d'interpretar-los o de viure'ls canvien molt d'una persona a una altra.

Finalment he d'afegir que amb aquesta recerca he après molt, tant pel que fa a la història de la guerra en si com a llegir entre línies els comentaris que feien els entrevistats. M'he pogut posar a la pell d'aquestes persones, he pogut imaginar el que sentien en aquells moments i amb algunes d'elles he trobat molts punts ideològics en comú, en d'altres menys o cap, però totes elles m'han deixat molt clar que a les guerres mai s'hi guanya res i que una guerra civil, més que qualsevol altra guerra és injusta i cruel.

7. Bibliografia

BERNAL, Dolors i CORBALÁN, Joan. *Eines per a treballs de memòria oral*. Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana. (2008)

DIVERSOS. "Època contemporània: segle XX". *Valls i la seva història*. Institut d'Estudis Vallencs. (2010)

MARTÍNEZ, Lúdia i BODOQUE, Yolanda. "Aquí comptem per festes de la Candela". *Records de vida a Valls*. Institut d'Estudis Vallencs. (2005)

PÀMIES, Teresa. *Estem en guerra. Escrits 1936-1939*. Col·lecció Memòria del Segle XX. Cossetània Edicions. (2005)

VIVES CORBELLA, Pilar. *75 anys d'escola pública vallenga*. Institut d'Estudis Vallencs. (2010)

———. *Més d'un segle de fotografia escolar a Valls*. Institut d'Estudis Vallencs. (2010)

ZEPEDA, Roberto i PÉREZ, Jordi. "L'Hospital de Sang de Valls (1937-1939)". *Quaderns de Vilaniu* n. 51 p. 7-39. Institut d'Estudis Vallencs. (2007)

PÀGINES WEB

www.buxaweb.com/historia/temes/escat/guerracivil-cat.htm

www.xtec.es (web de les ciències socials)

www.guerracivil.org

www.historiasiglo20.org

www.guerracivil1936.galeon.com

PROCEDÈNCIA DE LES FOTOGRAFIES

Arxiu Municipal de Valls (AMV)

Institut d'Estudis Vallencs (IEV)

Arxiu familiar família Batet

Arxiu familiar Ramona Serra

Arxiu familiar Vilà

8. Transcripció de les entrevistes. Textos íntegres

FRANCESC SECALL

Va néixer a Valls el 1929. Actualment té 82 anys.

El 1931 després de les Festes de la Candela es va començar el Grup Escolar al passeig dels Caputxins i el 1934 ja anàvem a l'escola. Hi vam anar un parell de cursos, perquè el 1936 ja va esclatar la guerra, llavors jo tenia 7 anys.

A l'escola hi continuàvem anant, això sí, quan se sentien les sirenes que avisaven de que hi havia bombardejos i passaven els avions, ens feien marxar a tots de les classes i anàvem cap a ca Dasca, al passeig dels Caputxins, per poder-nos refugiar i fins que no havien passat els avions no tornàvem cap al col·legi. Passàvem molta por.

També recordo d'haver anat al refugi que hi havia al passeig de l'estació. Aquest refugi començava als rentadors de la Torratxa, on ara és el carrer Xiquets de Valls, i anava fins a Mas Miquel. En aquest refugi hi cabíem drets, i van posar taulons perquè la gent pogués seure. Alguns a més s'hi portaven el llit i hi passaven la nit per por als bombardejos.

Aquest refugi el va fer gent de condicions socials molt diferents: des de pagesos, advocats, industrials, metges fins a paletes. Tothom era bo per poder-lo fer, no calia que mai hagués agafat una pala, va ser construït amb l'ajut de la gent civil.

L'escola va continuar un temps més, fins que la guerra es va endurir amb la batalla de l'Ebre, llavors l'escola es va convertir en hospital de sang i durant 18 mesos va rebre els ferits que provenien de l'Ebre.

Quan l'escola es va tancar, en no poder-hi anar la canalla, les famílies que tenien masies, hi anaven per estar una mica més lluny del centre dels bombardejos, i nosaltres com que també teníem masia, vam anar-hi.

Altra gent van marxar cap a França, nosaltres no ens vam haver de moure de Valls.

Un dia que érem a una terra prop del camp d'aviació, després d'haver sonat les sirenes, vam veure un tros tot blanc com si hagués nevat, ens hi vam acostar amb el pare i vam veure una circumferència, perquè hi havia caigut una bomba i tot estava escampat de pedres i terra. Al camp d'aviació hi van bombardejar varies vegades.

Nosaltres pujàvem els dimecres de la masia amb el carro i la mula al mercat i tornàvem a tirar per avall, i a l'últim mercat que vam pujar, que després ja van entrar els nacionals, vam pensar que moriríem per la carretera. Devien ser les 12 del migdia, el pare esperava la mare i va començar a dir: "Marxem, marxem, que ja veuràs com anirà la cosa." I quan anàvem cap als Fontanals, on teníem la masia, van començar a passar camions plens de soldats de la retirada i avions per damunt "bum, bum, bum", metrallaven. Quan els soldats ens van veure ens van dir que baixéssim del carro i que ens amaguéssim en una rasa. I, renoi, com petaven. Això va durar una mitja hora, i quan vam veure que la cosa semblava una altra vegada tranquil·la i deixaven de passar soldats, vam tornar a pujar al carro i vam continuar una mica més, i quan ja érem a prop de la masia, vam haver de tornar a baixar i amagar-nos en un canyissar, perquè ja hi tornàvem a ser.

Al cap de dos o tres dies ja van arribar els nacionals, i ja vam tornar a pujar cap al poble. Quan es va acabar la guerra, vam poder tornar a anar a l'escola.

Per poder fer-la servir novament com a escola, van haver de treure els llits i tot el material que havia servit per fer d'hospital.

Jo llavors ja no hi vaig tornar, sinó que vaig anar a la plaça dels Alls, a cal mestre Batalla. Jo ja tenia 11 anys i fins als 14 vaig estar-hi, i després ja vaig anar a l'Escola del Treball fins uns dies abans de fer el servei militar a Lleida i a la Pobla de Segú.

Després de la guerra vam viure molta misèria. Nosaltres encara no em vam patir gaire, perquè com que teníem horta, teníem gallines i conills, els dies de mercat pujàvem a les masies de per aquí que estaven plenes d'oficials de l'exèrcit i ells ens donaven arròs i altres coses i nosaltres els hi portàvem ous i conills i gallines. Ara el que no tenia res per canviar s'ho va passar molt malament, perquè llavors no existien els "quartos".

Quan va arribar Franco, com que nosaltres no havíem fet res i no estàvem embolicats en la política, doncs ens van deixar tranquils. De fet a mi la política no m'agrada ni en vull saber res.

El meu pare va estar de sort que s'acabés la guerra, perquè si hagués durat mig any més hauria d'haver anat a la guerra. Van tallar a l'edat de 45 anys, i ell just en tenia 45, però si s'hagués allargat, haurien agafat també els més grans.

El que sí que va haver d'anar al front va ser un germà del meu pare, un oncle que va anar a la batalla de l'Ebre on morí molta gent, però per sort ell va tornar.

Recordo que durant el temps que va durar aquesta batalla moltes setmanes al cine Valls feien mitings i jo hi anava a escoltar amb el meu pare, i deien que els joves anessin al front que ho tenien quasi guanyat, que l'endemà a les 7 del matí hi hauria un camió que els portaria cap a l'Ebre i que això ja estava salvat. I molts nois de 18, 19, 20 anys tots cap a dalt i molts van morir, cases de dos i tres familiars morts.

Quan ja hi havia els nacionals, des de Miramar tiraven obusos i un va anar a parar al que abans se n'hi deia el Club i va ferir algun civil.

IGNASI FERRÉ CABRÉ

Va néixer a Valls el 1921. Ara té 90 anys.

El 18 de juliol de l'any 1936 recordo que era diumenge i va començar a sortir gent pel carrer, xicots amb escopetes, van cremar els convents de les monges, l'església de Sant Joan, això és el primer que van fer. Després van detenir alguns senyors que eren de casa bona, van saquejar cases i fer controls. Havies d'anar a l'Ajuntament a declarar i coses així.

Aquí a Valls durant la guerra van matar molta gent, o bé perquè eren de dretes o perquè eren gent d'església, o simplement per prendre'ls-hi el que tenien. Els anaven a buscar a les cases i els mataben.

Jo no vaig arribar a anar al front, perquè quan em van demanar ja s'acabava la guerra i ja no vaig haver d'incorporar-me. Jo era de la lleva del teu avi, i ell es va presentar i el van prendre cap a França amb la retirada, jo me'n vaig lliurar.

Quan va començar la guerra vivíem entre Valls i la masia. Van fer una mena de repàs, com una escola i com que jo encara no havia acabat el Batxiller hi anava, però no em va servir de res.

Durant la guerra, vam menjar el que podíem. Menjàvem pa amb moresc, de farina n'hi havia poca. Menjar tan poc com puguis. Com que nosaltres teníem botiga, venien la gent dels pobles a comprar i a canvi del gènere que nosaltres teníem ens donaven pa o ous o patates... A l'Ajuntament també ens donaren una cartilla de racionament i un dia tocava lleties, un altre dia donaven arròs.

Quan van marxar els rojos, els que eren de la República, es van instal·lar per aquí a prop de Valls i van tirar morterades i obusos, i van matar i ferir força gent. A un amic meu n'hi va anar un a casa seva i el va matar, i a mi i a un grup més de nois i noies que érem al Pati, també ens va ferir. A la que després va ser la meva dona, la van ferir al genoll i fins molt temps després no ens vam adonar que hi tenia metralla dins. No eren atacs de l'aviació, sinó que eren morters, perquè l'aviació aquí a Valls no va bombardejar mai. Hi passaven avions que venien de la costa, de Mallorca i bombardejaven Tarragona, Reus, però aquí a Valls, no. En aquest hidroavió, com que venia molt sovint a passar per damunt de Valls, i cada vegada que passava sonava la sirena, tothom deia: "l'hidro, hidro, als refugis" i

de tant de dir-li hidro, li va quedar el nom d'Isidro. A Tarragona van bombardejar l'estació de Campsa, i el foc i el fum es veien des d'aquí a Valls.

Molts joves que tenien 17 o 18 anys, els anomenats de la Lleva del Biberó els van portar a lluitar a l'anomenada batalla de l'Ebre i en van morir molts. L'aigua de l'Ebre baixava roja per les mortaldats. Va ser una bogeria, mal manats, ja estava perdut i van voler aguantar. Encara trobo un dels que hi va anar i va sobreviure, un xicot que es diu Batalla.

En finalitzar la guerra, Valls no va quedar massa destrossada. El que sí que es destruïren foren fàbriques i convents, però cases particulars no, perquè no hi van caure bombes.

Després de la guerra hi hagueren durant força temps molts militars, italians i després durant molt de temps alemanys que s'encarregaven d'arreglar tota la part elèctrica: telèfons, telègrafs, la part de comunicacions... eren tècnics elèctrics. Al cap de dos o tres dies després que haguessin entrat els nacionals, van venir uns especialistes a refer els ponts de fusta perquè poguessin passar els tancs i els camions.

La vida quotidiana després de la guerra es veié trastocada. La postguerra va anar tan malament com vulguis. La gent tenia gana, els que tenien canalla petita no tenien llet per donar-los-hi. Per poder sortir fora del poble havies d'anar a buscar un permís a l'Ajuntament, a més necessitaves el passaport de l'Ajuntament per anar a la masia, perquè les entrades al poble estaven vigilades.

L'any 1938 els joves i els vells que no podíem anar al front per l'edat, llavors ens van donar les instruccions per fer trinxeres i refugis per protegir dels bombardejos la població de Valls. Al matí havíem d'anar a l'Ajuntament on ens donaven el pic i la pala i ens deien on havíem d'anar. També ens van fer anar a expulsar les monges del Pati i després hi vam fer una trinxera. Després vam fer el que hi ha sota la plaça del Blat, que aquest sí que és un refugi i que ara es pot visitar, les altres eren trinxeres. Hi vam treballar fins que es va acabar la guerra, no el vam poder acabar, però el tros que es va fer, es va fer a consciència, amb les parets enrajolades i era un espai de dimensions considerables. Al Cor de Maria també n'hi havia una de trinxera que la van tancar amb troncs d'arbre que només era per salvar de la metralla, perquè si hagués caigut una bomba hauríem quedat colgats.

Al Pati, en tirar el Convent de les Monges a terra van aprofitar el carrer que ara és Jaume Mercadé, i van obrir el carrer que ara surt al Pati i que no hi era.

El jovent feina rai, perquè molts que tenien un any o dos més que jo, els van demanar al front i molts ja no van tornar.

Els capellans que no es van amagar els van matar tots, les monges del Cor de Maria i les del Portal Nou les van treure dels convents. Jo sóc exalumne dels Gabriels i els van matar a tots, 50. Els van portar a Barcelona i els van matar.

El convent del Portal Nou el van tirar a terra i el del Cor de Maria el van fer servir per posar refugiats que van venir de Madrid, canalla que tenien por dels bombardejos i els van portar a fora de Madrid.

Als Boscos de Valls, en un bosc que en deien de ca Cameta, que hi estiuejaven, van anar-hi i van fer sortir al pare i al fill i els van portar a la cuneta per afusellar-los. Al pare d'un amic meu de Masmolets, per prendre-li les eines del camp, també el van matar. En van matar molts. Després en van agafar uns quants i els van portar presoners a un barco que hi havia a Tarragona que feia de barco presó i alguns d'ells els van matar i d'altres ja no van tenir temps.

Després de la guerra aquí a Valls no hi hagué massa morts ni presoners, perquè, molts dels rojos o ja s'havien escapat o van aprofitar la retirada de l'exèrcit per marxar cap a França, però llavors a França els van tractar molt malament. Això que França eren dels amics dels brigades, els van portar a camps de concentració i els van tractar molt malament. Els van portar a Argelers i allí morien de gana i de pòlls i no tenien aigua. Estaven vigilats pels senegalesos.

El dia que van entrar els nacionals, la gent va estar contenta, perquè almenys els hi portaren aliments. Sortiren amb les mans enlaire a rebre els soldats i els soldats repartiren aliments. Va ser una alegria per a tothom.

Després la cosa ja es va enredar, perquè Franco semblava una cosa i després va ser-ne una altra, però de moment ens van alliberar de la por que no et matessin i de passar gana. Els que tenien canalla petita no trobaven llet.

El "jefes" però, sí que tenien de tot. Al bosc de Peixets hi havia l'estant major i allí fot-li, tenien de tot, però el poble es fumia de gana, però qui més qui menys tenia algun amic que li donava patates o els hi donaven verdura, i es feien intercanvis.

Al començament ningú s'oposà al règim, tothom a callar i a creure. Quan anaves al cine, a la mitja part tocava l'himne nacional i t'havies de posar dret i saludar, en tots els cines i no podies dir res perquè te la podies carregar, fins més endavant que la cosa es va calmar. Si et denunciaven, et podien posar a la presó. Era perillós.

A l'escola tot es feia en castellà, van prohibir el català i a més van posar multa a qui tenia rètols i cartells en català, van canviar tots els noms dels carrers.

Amb el pas de la dictadura a la democràcia va venir la llibertat d'expressió, vam poder tornar a parlar en català que fins llavors estava prohibit, i escriure, perquè amb Franco res de català. Et podien amonestar si et sentien parlar en català, però amb l'entrada de la democràcia, tot va anar canviant, encara que es va tardar a arreglar, perquè com que a l'estranger no hi estaven d'acord amb la política d'Espanya varen restringir els intercanvis internacionals, i de menjar no n'enviaven. Menjàvem carn de bou de l'Argentina perquè els pobles d'aquí Europa no volien tenir tractes, no en volien saber res.

Després de les eleccions en va sortir el primer president de la democràcia.

El rei el va triar Franco i quan Franco va morir va quedar el rei a dit, i es veu que els ha caigut bé, perquè l'aguanten, tot i que el socialisme no ha sigut mai monàrquic, i quan el iaio mori, ho serà el seu fill i això no és democràtic, perquè s'ha de preguntar al poble si volen una monarquia o una república. Jo prefereixo la república perquè ara mantenim molta gent a Madrid.

Amb la dictadura, Franco va engarjolar molta gent. Els que eren anarquistes o comunistes o catalanistes [que no els podia veure], els posaven a les presons i altres els van afusellar.

A Companys, van fer veure que li feien un judici, que va ser una comèdia, el van condemnar a pena de mort i el van afusellar, i altres que no eren molt destacats, però que eren anarquistes, els denunciaven i també els afusellaven. D'altres els van posar a treballar en camps de concentració i alguns es van escapar.

Quan ens van fer anar a soldat, ja amb Franco em va tocar a Palamós i com que la guerra europea estava a punt d'acabar, ens feien fer guàrdies a la costa perquè no desembarquessin els alemanys. Un dia va arribar una barca d'italians que s'escapaven de Mussolini i es creia que arribaven a Sardenya. Alguns xicots estaven mig malalts i molt espantats perquè sabien que Franco era amic de Mussolini, i pensaven que els afusellarien, però els van portar a l'hospital i no els hi van fer res.

JOSEP SANJOAN I GÜELL (CAL SEIXA)

Va néixer a Valls el 5 de febrer de 1920. Ara té quasi 92 anys i, per tant, és de la Lleua del Biberó.

Sóc vallenc al 1.000 per 100.

El dia 18 de juliol de 1936 Franco es va aixecar contra la República i el 19 de juliol la República li fa front. En aquell moment Franco era a Canàries i va saltar de Canàries cap a l'Àfrica a fi efecte de poder replegar els del "terç" i tots els moros que eren "regulars", amb els que va formar l'exèrcit entre els generals que eren addictes a ell. D'allí ja va saltar cap a Espanya on l'esperava Queipo de Llano, que era un dels que es va adherir molt al seu moviment.

Jo aquell dia era aquí, a Valls, era al carrer de la Barceloneta quan me'n vaig assabentar que hi havia hagut una revolta. Aquell dia a la nit, al carrer de Santa Margarita, feien ball i quan van ser les 12 de la nit, ja el van tallar, perquè va ser el moment que va començar a haver-hi el caliu que la cosa ja bullia i llavors 3 o 4 joves que teníem 16 anys, vam anar al Casinet que era l'estatge d'estiu dels republicans, i allí ja hi començava a haver ambient. Allí va ser quan l'Azaña va dir que quedaven llicenciats tots aquells soldats que s'havien revoltat contra la república. Això va ser no res, perquè si Franco hagués hagut de guanyar la guerra per la gent que tenia, la guerra no hauria durat gaire. Ell es va aixecar contra la república perquè abans ja havia pactat amb els nazis i d'aquí va vindre que Hitler aviat va enviar les seves forces cap aquí. Per això qui van guanyar la guerra a Espanya no va ser Franco, sinó que van ser els nazis. Com que Hitler ja portava al cap la idea d'apoderar-se de tot Europa, va portar l'exèrcit aquí a fer maniobres, en comptes de fer-la en un camp controlat, la va fer real, sobre el terreny i a més d'enviar l'exèrcit, hi va enviar tancs, avions..., maquinària de tota manera. Per tant la República no tenia la força suficient, que prou va fer d'aguantar 3 anys, perquè era com una lluita entre una formiga (que era la República) contra un elefant (que era l'exèrcit de Franco).

Això de “los nacionales” és un invent de Franco que lluitava contra “los rojos”, que també és un altre invent. Perquè tots els que vam anar a la guerra lluitàvem a l'exèrcit republicà, no amb l'exèrcit “rojo” com deien ells. Aquest nom li fa ficar perquè com que havia d'al·legar alguna cosa, quan es van presentar al Vaticà i va dir que en comptes que fos una guerra fos una creuada, el papa es va adherir a aquesta creuada per lluitar contra “los rojos”.

I això de “nacionales” tampoc no tenia sentit, perquè si hi haguessin hagut d'haver nacionals, haurien d'haver estat el govern que en aquell moment estava constituït que eren de la República. És ell qui es va aixecar contra el govern que estava legalment constituït.

Com a tot arreu, la guerra a Valls va portar la mort, la destrucció, la misèria... I, a més, com que Franco havia de pagar els favors que Hitler li havia fet durant la postguerra, enviava trens sencers de menjar cap a Alemanya del que deien que eren excedents d'Espanya i, que, en realitat, era el que no es donava a la gent que passava gana després d'una guerra.

A més, volia portar l'exèrcit espanyol cap a Alemanya per ajuntar-se amb els nazis, però hi van haver generals que s'hi van oposar, ja que van al·legar que després del desastre que havien passat només faltava portar els soldats una altra vegada al front.

Durant la postguerra es va passar gana de veritat, perquè per aconseguir menjar s'havia de fer “estraperlo”, o bé s'havia d'aconseguir menjar canviant uns aliments per uns altres. I si no tenies res per canviar, ho havies de comprar d'estraperlo, perquè tothom anava amb cartilles de racionament. No hi havia de res, ni pa blanc, ni oli, ni molts altres aliments, encara que, en realitat, hi havia de tot, però s'havia de pagar un preu molt elevat.

Jo la guerra la vaig passar a Valls, fins l'any 1938 que ens van mobilitzar. Jo era i sóc del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), que era un partit format per diferents partits socialistes i comunistes que es van unir per ser més forts en declarar-se la guerra.

Com que jo era doncs del PSUC i com a desafecte al règim que era, vaig estar 4 mesos a un camp de concentració a Orduño i 3 anys en un batalló disciplinari.

Quan em van mobilitzar havia fet 18 anys. Tots els de l'any 1920, que teníem entre 17 i 18 any ens van mobilitzar i ens van dir la Lleua del Biberó perquè la Federica Monseny va anar a visitar un campament de soldats on tots érem molt joves i quan va veure aquell panorama va dir: “On van aquestes criatures?, si encara s'aferrarien al biberó!”

Tal com et deia, quan ens van mobilitzar, ens concentràvem tots al Parc Samà i allí es feia la distribució cap als fronts. El pitjor va ser l'Ebre, allò va ser un desastre, hi van enviar força nois joves i se'n van morir molts. La Lleua del Biberó va quedar tota desfeta. Els que ens vam quedar vam quedar molt tocats. Allí la gent va morir més de l'artilleria i dels bombardejos que no pas dels tirs.

Jo vaig tenir més sort, i em van enviar a l'Escola de Transmissions a la Garriga, i després dels exàmens em van destinar a una companyia de transmissions mòbil que anàvem

d'un lloc a l'altre, allà on feia falta. Com que la comunicació era molt important, la nostra companyia es desplaçava amb uns camions que n'hi deien Catusques pels diferents fronts des de l'Ebre al Segre. Jo com t'he dit vaig estar de sort, però vaig veure desastres del que és la guerra: mort, destrucció i misèria, perquè el que moria ja havia acabat, però els que quedaven ferits, patien molt. Si al teu costat queia un mort només podíem dir "descansa en pau", però si en queia un de ferit, intentàvem treure'l del lloc perillós i salvar-nos nosaltres mateixos.

Pensa que les condicions al front eren molt dures, si plovia i ens mullàvem, no ens podíem canviar de roba i si a sobre a la nit et tocava estar fora, la roba costava d'eixugar-se i el fred et calava els óssos.

El més terrible era sentir els crits dels moribunds que cridaven les mares.

Quan a mi em van ferir al cap i a la mà, que vaig perdre un dit, era a Soses, al Segre, a causa d'un bombardeig, perquè l'ofensiva va començar el dia de Nadal de l'any 1938. Va ser quan ja van trencar els fronts i van avançar com qui va a passeig, allò ja no va tenir aturador.

El dejuni del dia de Nadal a la tarda ja es veia un moviment estrany, carros de combat, tancs, que et feia preveure una tragèdia i a l'entrar el vespre ja van començar les canonades a desmoralitzar-nos. En començar el dia de Nadal de 1938, a més de les canonades ja van començar els avions, i amb un bombardeig d'aquest tipus al matí va ser quan em van ferir a mi.

El primer hospital que vaig arribar va ser a l'Hospital de Sang, allà on ara hi ha el col·legi Claret. Quan em vaig despertar vaig adonar-me que era a Valls i, sense saber-ho del cert, vaig intuir que era a Valls, no sé, per l'olor, perquè m'ho va dir el cor, i després ja vaig veure les noies que feien d'infermeres que eren de Valls, i van anar a avisar els meus pares que era a l'hospital. Després vaig anar d'hospital en hospital, fins arribar a Barcelona i per a mi es va acabar la guerra com a soldat actiu.

Quan va finalitzar la guerra em van portar a un camp de concentració a Argelers. Jo estava ferit com molts altres, i venia una ambulància amb un metge, una infermera i una traductora, però només prenien els que eren més urgents, però jo m'havia de curar jo mateix. Em treia les gasses i me les rentava allà al mar, i me les tornava a col·locar com podia.

Mentre érem allí menjàvem molt poc. Una vegada al dia arribava una camioneta carregada de pa i des de dalt mateix el llençaven. Però hi havia tanta gana que de seguida s'acabaven. Allí no hi havia menjar, només podies menjar arena i veure aigua del mar. Quan venia el camió, la gent s'hi tirava com a lleons per veure si podia arrebregar un pa.

El més lleig de tot això és que una avioneta francesa passava per damunt i prenia pel·lícula de com la gent es llençava damunt el pa com a lleons.

Allí vaig ser-hi sis o set dies sense esperances de res i vaig pensar que havia de fugir ja no només per la gana, sinó que si continuava allí em gangrenaria i vaig decidir escapar-me, vaig pensar que si m'agafaven em portarien fins a Figueres i des d'allí ja seria

a casa, ja que perdut per perdut tot, encara podria tenir una oportunitat, mort per mort, m'intento escapar.

Un noi que també estava al camp de concentració va dir-me que venia amb mi i vam buscar la manera d'arribar prop d'una porta per escapar-nos. Hi havia algerians i senegalesos que ens volien fer tornar cap al camp, "a le camp, a le camp" ens deien, però llavors un soldat que devia ser de Perpinyà, perquè parlava en català, ens va preguntar què passava i quan li vam dir que volíem marxar, va fotre fora els algerians, ens va agafar i ens va portar a un altre camp petit que era de tennis.

Quan el camp va ser ple, ens van carregar a un camió i vam pensar que ens portarien a Portbou o Figueres, però quan ens en vam adonar ja érem a Toulouse. Pel camí, quan vam ser a Po ens van donar pa amb xocolata i van passar els de la Creu Roja francesa per si volíem escriure a casa i ens proporcionaren un tros de paper, un llapis i un sobre per enviar-ho i quan va arribar al destinatari havien de pagar els segells si volien la carta.

La nit del 4 al 5 de febrer, que és quan jo feia els anys, vaig creuar la frontera cap a França. Vam continuar el camí fins a Hendaye, i quan travessàvem el pont internacional, vam veure la bandera espanyola i els tricorns que brillaven. Allò em va fer por i volia recular, però el meu company em va dir "va home que ara ja hem arribat aquí, continuem passi el que passi", i vam entrar a Irun.

Ens van concentrar i havíem d'anar a Vitòria, però el camp de concentració de Vitòria estava ple i vam haver de tornar a pujar i ens van portar a Orduño; m'hi vaig estar 4 mesos. De menjar, ens en donàvem poc. Al matí ens donaven un panet que ens l'havíem de partir entre dos, també ens donaven naps i sorell.

Dormíem a terra i anàvem criant porqueria. D'allí es podia sortir si tenies un aval, però jo no en tenia cap i ni me'n van voler fer. Sigui com sigui, al cap dels quatre mesos, em van donar la llibertat, ja que em van lliurar un document que havia de donar a la Guàrdia Civil del meu poble i que si hi havia alguna cosa ja m'ho farien saber ells. Quan vaig arribar aquí i vaig lliurar el paper, la junta classificadora em va declarar desafecte al règim i vaig haver d'anar 3 anys al batalló disciplinari.

T'he de dir que una guerra no té explicació, i encara menys una guerra civil com la que vam patir nosaltres, que havies de jugar a matar el teu amic amb el qual havies jugat de petit, només perquè estava al bàndol contrari.

La postguerra va ser una època de molta gana. Hi havia de tot, però els aprofitadors de la situació, tot el que tenien ho venien d'estraperlo i la població civil no tenia de res. Només els pagesos que tenien collita pròpia podien canviar productes dels seus per altres que necessitaven.

La postguerra va ser terrible perquè va ser un moviment d'aprofitadors començant de dalt a qualsevol que tenia alguna cosa per fer estraperlo, i en feia pagar el que volia. Durant aquest període semblava que hi havia pau, però no era així.

Durant la postguerra es van omplir les presons, hi van haver afusellaments a tort i a dret. A més de la gana es van omplir les presons i hi van haver molts afusellaments. Cada

dia n'afusellaven. Hi ha un llibre de Joan Ventura en el qual hi trobem la relació de totes les persones que afusellaren a Pilats cada dia. Passaven per judici, i uns en sortien amb condemnes llargues, i d'altres amb pena de mort.

La postguerra va ser terrible perquè sempre havies d'anar amb compte amb el que deies, no podies parlar si no vigilaves molt amb qui ho feies. Al meu germà i a uns amics seus els van portar a la presó només per tirar una floreta a la núvia d'un tinent. Al cap d'uns quants dies, quan els van portar a judici, com que no hi havia proves que haguessin fet res, els van deixar en llibertat, però ja van estar empresonats uns dies i això no els hi treu ningú.

La postguerra va ser dolentíssima, a més de la gana pels que van empresonar i matar. El Valle de los Caídos de Madrid està fet per presoners de guerra que mentre hi treballaven en va morir molts.

És bo recordar tot el que va arribar a passar, ja que el 18 de juliol a Alemanya es van fer unes olimpíades nazis, i a Barcelona es feien unes olimpíades populars i van venir molts atletes de tots els països que no van anar a les olimpíades nazis i aquell 19 de juliol, que és quan el govern de la República va reaccionar, molts d'aquells atletes que havien vingut per competir ja es van quedar a lluitar contra Franco.

La dictadura, com que jo era del PSUC, la vaig viure fatal, perquè una dictadura parteix de la base que no hi ha llibertat. No tens llibertat d'acció ni de paraula, sinó que sempre has d'estar a l'aguait. Sobretot els primers anys de la dictadura.

A última hora la dictadura es va desgastar, ja tenies més llibertat. Al començament, l'única llibertat que tenies és que si anaves a Andorra, quan traspassaves la frontera podies cridar: "Visca la República", "Visca Catalunya".

Però aquí, Déu me'n reguard... perquè la Guàrdia Civil et pescava de seguida, ja que tenien molts confidents, estava prohibit una reunió amb més de tres persones perquè no confabulessin contra el règim. Es considerava un acte perillós. Una dictadura sigui del color que sigui és dolenta, no hi ha llibertat.

Quan es va morir Franco, desgraciadament, la transició va ser tan pactada que va quedar descafeïnada. Està encara descafeïnada.

El primer president de la democràcia va ser Adolfo Suárez. Per poder deixar el franquisme van haver de fer una cosa tan arreglada perquè els franquistes també hi fossin conforme, va ser molt light.

Van tenir poques aspiracions de tenir una constitució pura, per això es demana ara canviar la Constitució. Va ser i és una democràcia descafeïnada, perquè alts càrrecs del franquisme han continuat amb càrrecs durant la democràcia.

La guerra, t'ho repeteixo, és terrible veure el teu company destrossat, és terrible. I quan em van ferir, vaig arribar a l'hospital de Valls inconscient.

Totes aquestes coses, quan les recordes, t'emocionen. Mira, jo dic que la guerra és una cosa que no es pot oblidar, però que tampoc no es pot perdonar.

JOSEP VILÀ AUBIA

Va néixer a Valls l'any 1925. Ara té 86 anys.

Nosaltres aquí a la guerra no ho vam passar massa malament, però com que era un lloc estratègic, teníem por que no arribés el front.

A casa meva teníem vaques i per por que passés alguna cosa vam marxar nosaltres i vaques. De Valls vam anar al Pla, del Pla cap al Pont, del Pont cap a Santes Creus i d'allí a les Pobles, fins que va passar el front.

Aquí, a Valls, cada dia al vespre quan eren les 10 o quarts d'onze venia un avió, que nosaltres li dèiem l'hidro a bombardejar el camp de l'aviació, però dins del poble no va caure cap bomba. Tocaven l'alarma, i la gent anava als refugis, que sort en vam tenir que no caigués cap bomba, perquè molts dels llocs on ens refugiàvem, no haurien suportat un bombardeig.

Aquest avió que et deia aterrava a baix, al mar, i al vespre quan pujava era quan bombardejaven el camp d'aviació. Un dia quan pujava al vespre per aquí, al terme de Vallmoll, hi havia un lloc de metralladores i el van fer caure. Tothom estava content perquè pensaven que ja no tornaria a pujar, però l'endemà van pujar 6 avions que tombaven i bombardejaven al camp d'aviació. Tot el camp d'aviació va quedar foradat, i no el van poder utilitzar més.

Durant els anys de la guerra, que jo tenia uns 13 o 14 anys, s'havien de fer cues amb la cartilla de racionament per anar a buscar menjar, però com que jo era menut, em colava per sota les cames de la gent i em posava de seguida a primera fila, sense caler fer cues.

A la baixada dels civils hi havia el forn de la Cooperativa de Forners, i el dia que donaven pa, feiem cua perquè ens en donessin. Un dia van assaltar el forn i hi havia totes les lleixes plenes de pa per repartir-lo per a la gent, i jo portava una bossa d'aquestes de caqui gran, i vaig passar pel mig i cap al davant. Vaig omplir la bossa de pa i de xuscos, i pesava la bossa més que jo, perquè d'alt no n'era massa. Quan vaig arribar a casa, la mare, com que devia ser d'una altra classe, en comptes de quedar-se el pa, va obrir la bossa i va començar a repartir pa per a tothom. Quasi que no en va quedar per a nosaltres...

Quan van marxar els soldats, el front d'aquí es va retirar, al tomb del balcó s'hi va posar l'artilleria i van tirar algunes canonades que van anar a parar a una sala de ball que n'hi deien el Club, i allí van matar alguns dels refugiats que hi havia.

També recordo que a Tomàs Caylà, que era carlí i que estava amagat a Barcelona, el van agafar i quan eren a les costes de Garraf, el van canviar de cotxe i el van portar aquí a Valls, perquè era fill de Valls. El van portar fins al Pati i allí amb una metralladora, a la nit el van matar. El meu pare en sentir la metralladora va posar un matalàs al balcó perquè no entrés la metralla. Quan va ser la matinada va començar a arribar la gent i van veure que era mort. Caylà era advocat i era molt bon home. Donava sempre suport als pobres i els afavoria. Havia viscut al capdavant de les escales de la Peixateria.

Quan estava mort a terra, uns brètols amb una escombra li van untar la cara, i si no hagués estat per una veïna que va testificar a favor del pare, se l'haurien endut a la presó, perquè l'havien acusat d'haver-ho fet ell, i no era veritat.

Nosaltres teníem vaques i cada dia veníem llet al Pati. Allí hi teníem les vaques i les cabres. Havíem arribat a tenir 40 cabres.

Al migdia les baixàvem cap al corral que teníem al carrer Paborde i a la tarda les tornàvem a pujar al Pati per munyir-les i vendre la llet.

No recordo on era el dia que va començar la guerra, però el dia que es va acabar sí, érem a les Pobles, en unes masies molt grans on ens havíem refugiat durant la guerra.

A Santes Creus, on teníem les vaques, sí que hi hagué morts.

A baix hi havia com un barranc i per damunt de la carretera hi passaven els tancs i només senties les metralladores "pam, pam, pam", i els soldats que saltaven cap baix i allí on érem nosaltres van matar un soldat, nosaltres mateixos vam fer un clot i el vam colgar. Vam enviar una carta a la família, però no vam tenir mai contesta. Aquell soldat es va quedar allí.

Quan vam tornar amb les vaques del Pont, vam trobar els nostres corrals ocupats per les vaques dels soldats i vam haver de demanar a un veí que ens deixés guardar-les durant un parell de dies fins que marxessin els soldats.

Jo no vaig anar a la guerra, però el meu germà Ramon, que tenia 8 anys més que jo, sí que va anar a la guerra. Va anar primer cap a la Solana, a Ciudad Real, d'allí va travessar l'Ebre i de l'Ebre cap a Sant Sebastià, on el van fer presoner. Allí va estar en un camp de concentració i després el van baixar a Sant Celoni perquè els van manar de fer un pont i allí el vam poder anar a veure amb la meua mare, després de moltes peripècies, perquè els mitjans de comunicació per arribar-hi eren molt difícils. Vam agafar un tren des de Reus i vam anar des de Reus fins a Barcelona al guardafrens del tren sense moure'ns. De Barcelona a Sant Celoni vam agafar un altre tren fins a Arenys de Mar i des d'allí fins a Sant Celoni, hi vam arribar a peu.

Li vam portar conills de bosc perquè érem caçadors. Aquella gent va fer festa major amb els conills. A Sant Celoni, la gent del poble va acollir tots els presoners i els donaven menjar i els tenien a casa, cap presoner va passar gana mentre feren el pont a Sant Celoni.

Després els soldats els van canviar de destinació i els veïns de Sant Celoni els van acompanyar al tren i els van carregar de menjar.

Quan es va acabar la guerra, va estar molt de temps en un camp de concentració a Sabiñanigo. Per venir havien de tenir un aval i a ell n'hi fan fer un, però un que era d'una idea contrària, era del requetè, li van estripar l'aval. Llavors hi va haver un falangista que n'hi va fer un altre i va poder tornar.

Jo vaig anar molt poc a col·legi perquè quan van bombardejar em van treure d'escola perquè els meus pares tenien por que m'agafessin les bombes. Quan tocaven les sirenes, tots anàvem cap a la farmàcia Sabaté, del Pati, on hi havia una mica de refugi, bé uns "sótanos", que si queia una bomba haguéssim quedat tots enterrats. I quan no anàvem cap al Pati, cap a l'hort del Pantano.

Després de la guerra, com que érem caçadors i teníem terra, no vam passar gana, perquè podíem canviar menjar, no ens va faltar de res. On vivíem nosaltres hi havia l'alto mando de la Legió Còndor, que era alemanya, i quan era l'hora de repartir la llet, com ja he dit, nosaltres teníem vaques repartíem llet, també, de racionament. Venien tot de moros que volien més llet de la que els tocava i, llavors, un oficial de la Legió Còndor controlava que no hi hagués aldarulls durant el repartiment.

Quan es va morir Franco, nosaltres teníem botiga, i com que aquell dia s'havia de tancar vam aprofitar per anar a collir olives. Cada any quan collim aquelles oliveres diem "te'n recordes que quan es va morir Franco collíem aquestes oliveres?"

MARIA BADIA PASSALAIGUA

Va néixer a Valls el 1923. Ara té 88 anys.

El 18 de juliol de 1936, el dia que va esclatar la guerra, érem a casa i vam anar cap a la plaça Sant Francesc, perquè deien que baixaven els soldats de la carretera de Barcelona i no va passar res. Bé, si va passar res nosaltres no ho sabem.

Aquí, a Valls, vam tenir la sort que hi havia molts pagesos i la gent no va passar massa gana, ni durant la guerra ni després. Sí que menjàvem coses que ara no menjaríem, com faves seques, a les que primer els havíem de treure el corcó, però, de guixes, nosaltres no em vam haver de menjar.

Havíem de fer cues a molts llocs per anar a buscar una mica de menjar, però com que érem joves, doncs, no ens feia res.

La guerra aquí a Valls no es va notar gaire, perquè deien que un bisbe que havia estat de Tarragona havia demanat que Valls no es bombardegés, ja que hi havia la Mare de Déu de la Candela. Tot i així, l'església de Sant Joan també es va destrossar bastant, com totes.

Les fàbriques van continuar treballant igual, l'únic que quan al matí t'aixecaves, si senties una sirena que avisava que passava l'aviació, doncs en comptes de sortir, et quedaves al llit fins que havien passat.

L'aviació passava sovint i sempre pensaves, on caurà, on caurà, però no en va caure mai cap, tot i que diuen que anaven per la central de telefònica que hi havia a la carretera de Barcelona, després del pont de la via, que era la més important d'Espanya, però no van arribar a tirar-la a terra.

Ens vam acostumar a viure amb la guerra, ho trobaves quasi normal. On ara hi ha Caja Madrid al Pati van venir els alemanys, però no ens feien res a nosaltres.

Un dia va caure un avió alemany, i tothom el va anar a veure al camp de l'aviació, que, com a camp d'aviació, va servir molt poc.

De totes maneres, aquí van agafar força gent i en van matar alguns a Pilats, a Tarragona. Durant la guerra l'alcalde de Valls va ser Magriñà.

De la meua família no va haver d'anar ningú a la guerra perquè ja passaven de l'edat que els demanaven.

Quan van entrar els nacionals jo tenia 14 anys, i érem a la masia, perquè la gent anava a la masia per por als bombardejos, tot i que aquí a Valls no va caure mai cap bomba. Aquell dia, a la banda de Picamoixons, al pont de ferro, l'aviació només voltava per dalt i queien les bombes que nosaltres vèiem.

La intenció era destruir el pont de ferro, però no el van tocar. Com que vaig veure massa moviment, vaig decidir anar cap a casa, a Valls. Vaig arribar a casa i volia fer el dinar jo sola, perquè no volia estar a la masia i van començar a tocar les sirenes. Jo vivia al carrer Sant Francesc, i a la Cooperativa hi havia un refugi però només era de terra, i qui s'hi posava dins, s'hi queia alguna cosa al damunt allò s'enfonsava. Llavors quan van ser quarts de tres de la tarda me'n vaig tornar cap a la masia, que la tenim al camí del Bosc.

Encara no havia arribat on ara hi ha la residència, quan em vaig haver d'apartar perquè van començar a baixar moros, tancs, i tota aquesta gent, perquè resultava que havien tirat tots els ponts a terra, però se n'havien deixat un, el que hi ha al capdavall de Montserrat Quadrada i van entrar pel camí que ve des de la carretera de Montblanc fins a la residència, i van poder passar per aquest pont. Tots eren a terra menys aquest, i això que era petit, però hi van passar.

Ens vam quedar un temps més a la masia. Hi va haver gent que va marxar cap a França amb el carro, però molts no arribaven gaire lluny i tornaven. Els que marxaven posaven un paper a la porta en el qual hi deia que estava habitada perquè no hi entressin a saquejar.

Quan es van retirar, els rojos van tirar uns obusos des del Tomb del Balcó. Van anar a esclatar al Pati, a un lloc que es feia ball i que es deia el Club, i com que allí als nois que trobaven pel carrer els agafaven i els hi portaven, en caure l'obús en van morir uns 18.

Aquí a Valls, hi van haver morts, però no molts. Jo recordo anar a veure Tomàs Caylà, mort davant del convent de les Monges del Pati. Estava a terra estirat, i tota la canalla el vam anar a veure.

Després van venir els de la falange, moltes noies de la meua edat es van fer de la falange, amb tots aquells uniformes i "desfiles" pel carrer de la Cort.

El primer alcalde que hi va haver aquí a Valls després de la guerra es deia Cusidó.

Més endavant va venir de visita la Pilar Primo de Ribera. Jo treballava d'aprenenta en una modista on es va fer fer una faldilla, però no la va pagar, va marxar sense pagar.

Quan Franco va començar a manar, tots estàvem una mica espantats per por del que es deia i del que es feia, ara que cap al final de la dictadura ja no se'n feia massa cas.

A casa meua hi vivia un oncle, un germà del pare que era de la CNT, però no li van dir mai res. No el devien tenir "fitxat". A casa hi havia fotografies de Durruti entre d'altres, però no en sé gaire cosa més.

MARIA GUASCH ROBUSTÉ

Va néixer a Valls el 1932. Actualment té 80 anys.

Durant la guerra vam marxar de casa cap al mas, per por dels bombardejos.

Nosaltres no vam passar gana perquè teníem gallines i hort, i anàvem menjant del que teníem.

Després de la guerra, com que el pare era pagès de tota la vida vivíem del camp. Feia el blat i portava un sac de farina al pastisser que ens feia el pa i cada dia que anàvem a buscar el pa restava dels quilos de farina que li havíem portat. La mare tenia una parada al mercat a la plaça de l'Oli i venia el que produïem a la masia.

Amb Franco potser vam estar més bé que ara. Molts s'hi van fer rics, amb Franco.

Amb la guerra molts van morir a l'Ebre, per tant, van quedar moltes vídues i d'altres van desaparèixer.

Quan va haver-hi el bombardeig al camp d'aviació en el qual moltes cases de Valls foren afectades, nosaltres pujàvem amb el carro i quan érem a la carretera d'Alcover hi va haver el gran bombardeig, ens vam haver de refugiar en una masia.

El meu oncle s'anava a presentar per fer de soldat, però en sentir aquell bombardeig, se'm vam entornar cap al mas i va estar-hi amagat més d'un any, i dormia a la palla.

Menjàvem verdura i tall, el pare anava a Picamoixons i a canvi d'ous li donaven llet i queviures dels soldats. Fèiem intercanvis.

Al mas, hi vivíem el pare, la mare, la padrina, l'oncle, la meva germana i jo.

Després de la guerra, l'escola era en castellà, ningú em va ensenyar català. Vaig plegar de l'escola als 15 anys i escrivia en castellà. A l'escola teníem la fotografia de Franco i José Antonio, i quan arribàvem havíem de saludar-los.

Al mas vam tenir bombardejos. Quan sentíem l'avió que tothom li deia Isidro ens amagàvem.

La tia Camirla es va quedar a Valls, perquè com que era sorda no sentia els bombardejos i no li molestaven.

Quan vam tornar a casa, la padrina va trobar el capçal del llit foradat per la metralla dels bombardejos que havien entrat per la finestra. Si hi haguéssim estat, potser hauríem mort.

A la retirada vam tenir uns dos o tres dies els soldats al mas, ens donàvem xocolata i galetes a la meva germana i a mi perquè érem petites. La mare els feia truites als soldats amb els ous de les gallines.

Quan van marxar van deixar molta "merda", com mascaretes i moltes altres coses que els sobraven.

RAMONA SERRA ESCOTÉ

Va néixer a Rojals l'any 1919. Ara té 92 anys.

Els meus pares també són de Rojals, però jo des dels 4 anys que he viscut aquí a Valls. La meva mare es va quedar vídua amb un fill de dos anys i embarassada de mi.

Com que érem molt pobres la mare es va haver de posar a servir i a nosaltres ens van portar a Casa Caritat.

Allí el tracte que vam rebre no va ser massa bo. Jo no en guardo cap bon record. Amb 6 anys, ja ens feien aixecar a les 6 del matí per netejar-ho tot abans de la missa de les 7. Per esmorzar ens donaven una sopa de pa, que allò era pa mullat i després una llesca de pa amb oli. Hi feien “tiro-liro” amb un setrill de llauna que no rajava gens i ja no hi tiraven més oli. No sé com no em vaig morir, perquè no pesava gens, i tampoc no tenia gana perquè el menjar no valia res.

Mentre érem a Casa Caritat, a nosaltres, no ens feien anar a l'escola, sinó que ens feien servir per altres tasques domèstiques, i, a més, també ens feien anar als enterraments. Si era una dona la difunta hi anàvem les nenes i si era un home, hi anaven els nens. Ens donaven un ciri, un tros de “blandó” que ja els llogaven les cases de morts i anàvem a fer “bulto” als enterraments. Ens posaven un vestit negre i cap a la casa del mort i d'allí cap a l'església.

Al matí ens feien anar a rentar en uns safarejos que feia un fred que pelava, a rentar la roba de tota Casa Caritat. Ens posaven uns cossis plens de roba i, som-hi, a sorgir i cosir. Jo, de joveneta, ja cosia com una desesperada. Nosaltres no anàvem a l'escola, nosaltres només cosíem, fregàvem, escombràvem...

Als nens, si el capellà volia, els ensenyava a llegir i els feia classe. Les nenes no, nosaltres havíem d'escombrar. No hi ha ningú que escombri tan bé com jo. A mi no em van ensenyar a llegir fins als 15 anys. Una monja de Casa Caritat que era pianista i bona dona, quan podia, venia i ens feia llegir.

La mare cada setmana ens portava una rajola de xocolata i la repartíem fins que s'acabava. Quan feiem la comunió, els meus avis de Rojals regalaven un be. En van regalar un quan va fer la comunió el meu germà i després quan la vaig fer jo, però se'l devien menjar elles, perquè nosaltres no en vam veure mai ni un tall.

Quan érem una mica més grans, una setmana a cada una ens tocava estar a la cuina. La setmana que em tocava a mi van venir a descarregar el pa tou, i dues més i jo vam agafar un pa d'aquells i ens el vam menjar tot entre les tres, perquè si en deixàvem un tros sabrien que l'havíem agafat, i ens el vam haver d'acabar...

Quan va esclatar la guerra, jo era als Caputxins i vaig ajudar a vestir totes les monges de senyora per poder marxar, i les pobres “hermanitas” anaven rapades per higiene i els hi van haver de fer perruques. Vam tallar les trenes de les iaïetes i les cosíem amb unes betes per fer-los les perruques.

Quan van marxar les monges, allí mateix hi van instal·lar el que es va anomenar Hospital de Sang i hi van posar els llits per als ferits de guerra, al lloc on hi havia hagut les cel·les de les monges.

A l'hospital hi venien metges i estudiants de medicina que havien de fer de metges. Unes quantes noies com jo feiem d'infermeres. Ens van fer un curs d'infermeria i després ens van fer un examen per tenir el títol.

Al mateix temps de donar-nos l'acreditació d'infermeres, també ens van donar el títol de sergents. Les infermeres érem sergents. Jo era la sergent Serra. Com que es veu que jo era molt eixerida, em van fer com a encarregada i sempre em van deixar manar. Aquí, a Valls, no sé perquè van venir molts refugiats de Madrid, i vam ser nosaltres qui ens vam encarregar de col·locar-los als Caputxins, a les Germanetes dels Pobres, on vam treure els vells i també hi vam posar refugiats, i jo en tenia cura d'ells. Un dia en una de les habitacions vaig sentir molts crits, vaig anar-hi i hi havia molta gent que cridava, jo hi entro i els hi dic: "Todo el mundo a la calle", i vaig demanar una tovallola i una palangana d'aigua. La vaig mullar ben mullada i la vaig escórrer, la vaig cargolar, i vaig donar dos cops i va sortir una criatura, jo no sabia que aquella dona que cridava anava de part.

Durant la guerra la gent s'ho va passar molt malament. Primer perquè no hi havia menjar i després perquè hi van haver molts ferits. Aquí, a Valls, ens portaven tots els ferits de Lleida i de l'Ebre, i van posar un hospital a les Germanetes dels Pobres, on ara hi ha el col·legi Claret, i a les Escoles, al passeig dels Caputxins. Jo era infermera, i com que era molt eixerida manava molt, i em deixaven manar. Tenia 17 anys.

Durant la guerra no hi havia menjar, però jo com que era infermera en tenia molt. Als malalts els tractàvem molt bé, no els faltava de res. La meva mare es va posar a fregar a l'hospital i prenia menjar i pa que no havia entrat a les sales. S'havia cosit les mànigues d'un jersei, les omplia de llesques de pa, com si fossin els braços, i anava a repartir pa per a la gent que passava més gana.

A l'hospital hi havia el Dr. Figueres, el Dr. Pàmies, que després es va posar malalt i no va poder atendre els malalts i el Dr. Sarró, que, tot i que no havien acabat la carrera, feien les funcions de metges, perquè de metges, metges no n'hi havia, i cada dia tots tres passaven visita a tots els ferits i malalts.

Acolliem ferits de tota mena, molts sense cames. A l'hospital se'n van morir alguns, però en vam salvar molts.

Jo era molt valenta i atrevida, no és que en sabés molt, però no m'espantava res. Si posava una injecció i s'inflava el braç, premia fort i marxava.

Durant la guerra vam practicar moltes operacions. Els metges que teníem, tot i que encara no eren metges, que eren estudiants, eren molt bons. Jo també ajudava. Teníem anestèsia, medicaments per als malalts, no ens va faltar mai de res, ens els portaven de Reus.

També vaig assistir a fer una autòpsia. Jo no n'havia vist mai cap, però m'atrevia a tot, vaig tallar pel front i el vaig aixecar, sí, sí, com si res.

Una vegada amb una serra vam tallar una cama per damunt del genoll entre dos o tres, perquè estava feta malbé, però quan ja havíem serrat ens vam adonar que no havíem deixat carn per fer el munyó, vam tallar més amunt, però llavors resulta que en tallar, vam tallar la pell de sota i encara vam haver de tallar un tros més. Si encara hi hagués hagut cama, encara tallariem ara. Per sort, això només ens va passar aquella vegada.

Quan sonaven les sirenes que anunciaven que passaven els avions, els malalts no es podien moure, però les infermeres anàvem davant de l'hospital que hi havia una casa on venien vi i anàvem al celler a refugiar-nos.

Una vegada es va acabar la guerra, com que era infermera vaig donar injeccions a Valls, però, per a mi, va ser pitjor la postguerra que la guerra, perquè durant la guerra no em va faltar de res, i durant la postguerra no hi havia menjar, s'havia d'anar a buscar el menjar amb una cartilla de racionament i vam passar més gana.

Ara recordo una anècdota d'un capellà i una monja que feien el ruc, i que perquè no fessin res de dolent, quan es trobaven m'hi feien anar a mi perquè els vigilés. Jo deia que allò no estava bé, però em deien que Sant Pare ja ho entendria, però jo deia que allò era pecat i que no estava ben fet.

Aquell capellà es va salvar dels rojos, però després el van trobar mort, i jo estic segura que ho van fer els mateixos de dretes, la gent de missa, perquè consideraven que havia fet una cosa mal feta.

El meu germà va anar a la guerra. Ell estudiava per capellà, i el meu avi, quan el van demanar a files, va dir que s'amagués, però ell va dir que no, perquè nosaltres també correriem perill, i es va presentar. Per sort, no el van ferir i va poder tornar a casa sa i estalvi.

Recordo que quan hi va haver la retirada dels republicans, a la plaça del Pati van tirar un obús a un lloc que es feia ball i que es deia el Club. Hi va haver una mortaldat en un teatre que hi havia al Pati on hi havia molts soldats republicans. Hi va haver molts morts; d'altres ferits, sense cames o sense braços,

Com que jo vivia al Pati, vaig baixar de seguida i vaig començar a tallar camalls de pantalons per veure si hi havia les cames i quan sentia que en petaven més em tocava les meves cames per si encara les tenia. Jo era molt valenta, però allí hi va haver una mortaldat...

Al Pati un dia vam sentir trets, i vam sortir al carrer i mort a terra hi vam veure en Tomàs Caylà, un carlí que van matar a ple dia. Tothom l'anava a veure i el cos va estar hores estirat a terra fins que en van retirar el cos.

Ja cap al final de la guerra, van bombardejar tots els ponts perquè no es pogués passar. De Lleida i Montblanc, la gent baixava a carrera feta, però no podien travessar el pont. A la carretera de Montblanc hi vivien molts pagesos, i jo vaig anar a una casa perquè em deixessin una corda per ajudar-los a traspasar. Baixaven de cul per un costat i jo, des de l'altre costat, els ajudava a pujar amb la corda, i cada un que pujava, m'ajudava a pujar els altres.

Ja he dit que abans de la guerra havia estat a Casa Caritat, i estava molt reprimida, era molt apocada, sempre plorava. Quan sentia el meu nom ja em posava a plorar perquè em pensava que em renyarien, però quan va venir la guerra, jo em vaig destapar i vaig ser molt valenta i decidida, no tenia por de res. Per a mi la guerra, va ser com ressuscitar, em vaig espavilar perquè em van deixar manar, es veu que dec ser "manona".

Quan va passar la guerra va venir la fam, no hi havia menjar de res. Tot anava racionat. Jo vaig estar més bé durant la guerra que després de la guerra.

SALVADOR VIVES RODÓN

Va néixer a Fontscaldes el 15 de febrer de 1919. Per tant està a punt de fer 93 anys.

Tota la meva família és de Fontscaldes, érem 8 germans. Jo sempre he viscut a Fontscaldes.

La guerra va esclatar perquè el govern que hi havia no es portava prou bé, es volia implantar el comunisme i com que això no interessava va esclatar la guerra.

El dia 18 de juliol, quan va començar la guerra, els comunistes van començar a aclarir els que no els agradaven: l'un perquè no pensava com ells, l'altre perquè era catòlic, l'altre per una altra cosa, així, doncs, els liquidaven.

Aquells dies que va esclatar la guerra era a Fontscaldes i batíem l'era. Al poble hi havia vigilància, però no hi va passar gran cosa. Al cap d'uns mesos, quan ja llavors no es matava ningú, a Fontscaldes, van fer presentar els que no agradaven al comitè i quan van sortir del comitè els van començar a disparar i n'hi va haver alguns que van caure morts als carrers de Fontscaldes, d'altres es van poder escapar i es van salvar.

Jo sóc de la quinta de 1940 i quan ens van demanar al front els de la meva quinta, que teníem 18 anys, ens van portar al Parc Samà i d'allí ens van portar a Berga, de Berga a Cardona i d'allí al front.

Quan vam sortir de Cardona i ens portaven cap al front, plovia molt, anàvem amb uns camions sense vela i sense res, tots dalt mentre plovia i quan vam arribar als Pirineus vam saltar i vam anar a un poble petit que es deia Bella de la Conca per fer nit, i ens van deixar estirar a dormir en unes golfes de trespols de fusta amb una finestra a cada costat sense vidres i tots mullats, vam passar una nit que ni es pot explicar.

Sort que a baix hi havia una bóta de vi i vam omplir les cantimplors, però que com estava fosc, es veu que algú va deixar l'aixeta oberta i l'endemà ja no hi havia ni una gota de vi.

Al front vaig ser a Sant Corneli, a dalt dels Pirineus. Era un front molt perillós, perquè ells eren allí a quatre passes i nosaltres érem baix i tot el dia havíem d'estar ajaguts a la trinxera sense poder aixecar el cap, i durant la nit podies aixecar-te una mica.

El primer dia que ens van portar al front, va passar un vol de 9 avions formats de tres en tres i van fer el recorregut al front, primer no va passar res, però al cap d'una hora van tornar i quan van ser allí es van començar a afilerar i a llençar bombes, tot va quedar daltabaix.

Al front ho passàvem tan malament com vulguis. A mitjanit ens portaven una llauneta de sardines, un xusco i un litre d'aigua per repartir per cada quatre, i havíem de passar fins a la mitjanit de l'endemà, perquè durant el dia no es podia transitar per enlloc.

Al front hi vaig ser més d'un any i mig. Com que mentre vam ser al front no hi havia barraques ni hi havia res, quan nevava havíem de tomar la neu i quan plovia sota l'aigua.

No hi havia els impermeables que hi ha ara, quedàvem xops i la roba se'ns havia d'eixugar al damunt.

Mentre hi eres no pensaves en res, hi havia moments que tant t'estimaves viure com morir. Ni tan sols sabíem ben bé per què lluitàvem. Al meu costat van caure molta gent morta. A Sant Corneli, tot allò era una pedra, tots aquells boscos eren rocosos i no hi havia ni un grapat de terra per colgar els que es morien i els havien de tirar en munts.

Nosaltres també disparàvem i si ens deien avui mirarem si els podem fer marxar, doncs, som-hi, a disparar i cau qui cau. Hi havia moments que agafaven una companyia per veure si es podien apoderar d'una muntanya i feien net, al darrere una altra companyia i també feien net.

Per sort a mi no em van ferir mai. Una vegada estava en una espitllera molt perillosa perquè era molt alta i "pam!" va petar a l'espitllera i una mica de metralla de bala, que eren bales explosives, em va ferir una mica al dit. Em vaig passar la mà per la cara perquè vaig pensar ara ja estava llest, però vaig veure que no m'havia passat res.

El capità de la meua companyia es deia Cabezas, però dels tinents no me'n recordo. Jo estava a la divisió 133. Hi havia batallons, divisions, companyies...

Cada batalló estava format per 4 companyies. Jo era del setè batalló, i cada quatre batallons era una divisió.

Nosaltres, d'armes, fèiem servir les metralladores i fusells. Quan vam anar al front a rellevar, els que hi havia només tenien una metralladora i disparaven des d'un lloc, després traslladaven la metralladora i disparaven des d'un altre lloc per fer veure que en tenien més. Cada esquadra tenia una metralladora. Cada companyia tenia 8 o 10 metralladores.

Quan va acabar la guerra, a la retirada, quan vam passar per Cardona, que ja havien fet caure el pont, baixava força aigua, tots per dins l'aigua travessant el riu amb l'aigua fins a la cintura i continuar caminant.

Durant la retirada, una vegada vam avançar una mica massa i el comandant va dir que havíem de recular i va demanar voluntaris per anar amb ell dalt d'una muntanya per si hi havia l'enemic, però no en va sortir cap, de voluntari.

Llavors va demanar al capità que n'hi busqués dos de confiança i em va tocar a mi i a un altre i vam haver de pujar fins dalt la muntanya a fer el reconeixement i no hi havia l'enemic.

Vam anar retirant, retirant i vam fer cap a França, a Set Fonts, en un camp de concentració on hi vam ser 7 mesos. De moment, era un camp envoltat de tanques, però després van fer barraques de fusta ben fetes i s'hi estava prou bé, allí l'únic que fèiem era menjar i jeure.

Érem 11.000 persones, cada dia veien els camions carregats de subministra i ens donaven menjar i ens tractaven bé. Cada companyia es feia el seu ranxo, que tenien les cuines a fora el Pati. Quan em van treure de França, em van portar a un camp de concentració de Figueres, a la Carbonera que n'hi deien i d'allí a Igualada i d'Igualada ens van deixar anar.

A Figueres hi vaig ser uns 15 o 20 dies. Al camp de concentració ens tractaven bé, hi havia menjar, era un edifici de monjos amb un pati darrere i encara estava prou bé.

Quan vam sortir d'Igualada em van donar els papers per poder anar cap a casa. El pare va haver de buscar gent d'importància del poble i m'avalaven conforme jo era addicte al règim.

Quan em van deixar marxar, vaig agafar el tren fins a Tarragona i d'allí vaig començar a venir cap a Valls a peu, però per mig camí un cotxe que venia de buscar peix a Tarragona em van fer pujar i em van portar a Valls.

Després de la guerra, en temps de Franco vam estar bé, no ens faltava de res, a mi no em van molestar mai. Acabada la guerra, oli en un llum, perquè ja s'havia acabat tot el soroll i el patiment. La guerra és molt cruel.

Nosaltres en ser pagesos no ens va faltar de res, perquè encara que el menjar anés racionat, els pagesos alguna cosa o altra tenien: gallines, conills, coloms...

TERESA BADIA

Va néixer a Valls el 1931. Ara té 80 anys.

Quan va començar la guerra anava a l'escola a la plaça del Carme, on darrerament hi havia hagut l'escola Enxaneta, però quan va esclatar la guerra vam marxar amb els meus pares i la meva germana cap a la masia. La mare, però, com que treballava havia de pujar sovint al poble i la meva germana, també.

Un dels records que sempre em quedarà gravat a la memòria és que un dia, des de la masia estant, que es veia el campanar de Valls, vam veure que dalt el campanar hi havia moviment i no sabíem exactament què passava fins que vam veure que hi posaven la bandera dels nacionals, i nosaltres i els altres veïns de la masia que érem republicans vam tenir un gran disgust.

Una altra de les coses que recordo és que a la porta de les cases on la gent era a les masies, hi havia un cartell escrit en castellà on hi deia que aquella casa estava habitada, perquè no hi entressin a robar o a requisar.

També recordo que un dia que estàvem a la masia, que la tenim al camí dels Boscos, vam veure baixar caminant molts nois joves que eren soldats i van entrar a la masia per veure aigua i ens van deixar llibres, que es veu que havien entrat a la biblioteca i havien pres llibres.

Ja era la retirada dels soldats i el final de la guerra, això, tot i que era petita i no me n'adonava massa bé de les coses, em va quedar gravat.

Quan es va acabar la guerra vam passar força gana, però vam tenir la sort que teníem oli, ja que a casa teníem sis jornals de terra, i després també teníem una terra on hi havia avellaners.

Entre l'oli i les avellanes que canviàvem, no vam passar gana. Nosaltres no vam haver de menjar mai guixes, que deien que no eren bones per a la salut, però faves seques sí. Recordo que un dia vam anar amb el pare a la terra del costat a prendre'n i jo li deia al

meu pare que no ho féssim, però ell em deia: “que no veus que aquesta gent ja fa molt de temps que no hi són, que ja deuen ser a França”, això quan ja van entrar els nacionals.

També tinc molt present el refugi que hi havia a la muralla del Castell, una mica més avall d'on ara hi ha la Colla Joves que quan sentíem les sirenes tots hi anàvem corrents i ens assèiem en uns bancs fets de taulons de fusta.